

Академик МИОМИР ДАШИЋ

О КОРИЈЕНИМА И РАЗВОЈУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ИДЕЈЕ У ЦРНОЈ ГОРИ ДО 1918. ГОДИНЕ

О југословенској идеји у Црној Гори до 1918. године релативно је мало писано. Готово да нијесу вршена нека дубља истраживања на ову тему. Објављено је само неколико радова у којима се директно третира ова проблематика. Међутим, у оквиру ширих монографских дјела више аутора се са различитих аспеката – историјских, правних, политичких, економских, социолошких па и других – дотицало ове теме. Списак те литературе је доста бројан и за ову прилику нема потребе да га наводим. Моја намјера је да у овом реферату изложим генезу и развој југословенске идеје у Црној Гори онако како је, на основу неких релевантних извора и чињеница, сагледавам. Колико у томе будем успио суд препуштам људима историјске струке, као и њој блиских научних дисциплина, који се баве тематиком југословенства. Циљ ми је, дакле, да понудим нека сопствена размишљања и сазнања о стремљенима Црне Горе ка интеграцији са осталим југословенским земљама и њеној жељи да се створи заједничка државна заједница. Црна Гора је заједно са Србијом дала највећи могући улог у југословенску државну заједницу – дала је у њу све, своју државност и самосталност. И то је оно што обавезује да се покаже развој југословенске идеје у Црној Гори.

I

Тема овог скупа *Југославија на размеђу епоха* је вишеструко научно провокативна. Прије свега, она је то из разлога што су југословенска идеја и Југославија на крају XX стољећа доживјела најтрагич-

није историјско искушење, тешку историјску судбину – разбијање (или насилан распад). Сломом претходне Југославије потрто је све оно што су током скоро два стољећа генерације улагале на осмишљавању југословенске идеје и стварању заједничке државе – Југославије. У вези с тим постављају се данас многа питања, од којих нека имају, као и Југославија, своју осамдесетогодишњу историју. Нека од тих питања су од раније постављана, а и данас су актуелна. Назначићу овдје само нека од њих: Да ли је стварање Југославије 1918. године био прогресиван историјски догађај, преломан чин? Шта је, рецимо, Црна Гора уједињењем добила или изгубила? Да ли је Југославија била израз жеља и хтјења свих југословенских народа или само Срба и Црногораца? Да ли ју је створила Европа и да ли ју је она и растурила? Колико су историјски и етнички мотиви утицали да црногорски народ 1918. онако с одушевљењем уђе у заједничку државну заједницу? Да ли су ти мотиви подједнако инспирисали и друге југословенске народе да искрено прихвате нову државу? Колико је међу тим народима било различитости, сличности или блискости у схватању потребе и нужности стварања југословенске државе и живљења у њој? На којим начелима је дошло до стварања заједничке државе? Да ли су етничке сродности, исти језик или језичка блискост били довољни разлози за уједињење и кохезију новостворене државе? Да ли су државно уређење, етнички унитаризам и снажне историјске партикуларистичке тенденције друштвених снага појединих простора, регија и њихово наслеђе били узрок готово перманентне нестабилности Југославије? У којој су мјери вјерски фактори – припадност њених народа трима великим свјетским религијама – утицали да држава Југославија, и југословенски простор уопште, постане од почетка политички трусно подручје које се ни до данас није смирило?

И даље, постављају се и друга питања: Каква је била улога спољњег фактора у стварању и одржавању југословенске државе, али и колико је управо тај фактор доприносио њеним мирним периодима у развоју или нестабилности, деструкцији и најзад њеном разбијању? Колико су свему томе доприносили Ватикан и други моћни вјерски центри? Или колико су комунистички покрет и комунистичка владавина идеолошки и политичком праксом доприносили њеној нестабилности и колико су утицали на све оно што се трагично збило на југословенским просторима и што се и данас збива са остатком некадашње велике Југославије коју чине Црна Гора и Србија?

Могло би се поставити и још много других питања, као: Зашто Југославија од почетка њеног државног и друштвеног живота није имала јединствених кохерентних економских програма од трајног значаја који би разријешили проблем наслијеђених великих разлика са којима су поједини народи ушли у заједничку државу? Зашто се наставило са политиком продубљивања наслијеђених економских разлика? Ко

се највише окористио од заједничке државе? Какво је у свему томе било мјесто Црне Горе и какве је она имала користи од заједничке државе? Да ли је тачно оно што се данас чује да је уједињење 1918. године за Црну Гору било трагично? Да ли је постојао и да ли и данас постоји југословенски културни простор? Да ли у блиској перспективи уопште постоји шанса да се оствари неки вид, модел културне и економске интеграције садашњих осамостаљених држава и СР Југославије? Какве су перспективе стварања ширих балканских интеграција?

Као што се види, питања је много, а безброј их се још може поставити.

Постављајући ова питања жеља ми је да овај скуп не само покуша да одговори на њих него и да да одговоре и на питања која су се и раније постављала и која се данас постављају, нарочито у овој изразитој политичкој, економској и културној кризи у односима између политичких врхова Црне Горе и Србије, у актуелној савезној држави која је очигледно својеврсни хибрид федерализма и конфедерализма: да ли садашња Југославија има перспективу да опстане на балканској вјетрометини и у условима стварања "новог свјетског поретка"?

Можда је овдје постављено и превише питања. Учинио сам то очигледно преамбициозно ако би се схватило да би на свако од њих требало одговорити, поготово ако би се очекивали неки тврди одговори. Моје амбиције, међутим, нијесу такве. Једино што сам желио јесте да се постављањем ових питања покрене расправа, прије свега, о томе: Да ли је Југославија била и да ли је и данас историјска грешка, превазиђена творевина без будућности или је "епохални историјски чин" – како је писао Бранко Петрановић – са изгледима да опстане и у наступајућем миленијуму?

II

А сада да се вратим теми из мог наслова. А то је: гдје се налазе, гдје се могу открити коријени југословенској идеји у Црној Гори и како је та идеја ишла у сусрет стварању југословенске државе 1918. године. Управо овако постављена тема је искључиво историографског значења.

Коријени југословенске мисли у Црној Гори се могу сагледати, углавном у склопу политичке и државне идеологије коју развијају њени владари из владајуће куће Петровића и други водећи људи ове земље. Политичка и национална мисао у Црној Гори све до 1918. године била је, у првом реду, изворно српска, али је верременом прелазила црногорски односно српски етнички простор. Она се кроз XIX стољеће занимала и за рјешење ослобођења и осталих јужнословенских наро-

да. Владари из куће Петровића били су, на срећу Црне Горе, мудри људи, изразити политички мислиоци, поједини даровити књижевници и истакнути културни радници. Нарочито су се тиме одликовали владике Петар I и Петар II и књаз односно краљ Никола, чија је политичка и национална мисао била широко заснована, одговарала је у много чему народу са ширег српског и југословенског простора. Њихова писма, посланице, историјски и књижевни текстови, прокламације, разни меморандуми и друге форме писане комуникације, било да се обраћају свом или другим јужнословенским народима – јасно свједоче да су готово увијек размишљали и југословенски. Управо њихово поимање југословенства говори да оно није у Црној Гори било импортовано већ се јавља и као аутохтона историјска појава.

Зашто је потребно да се истиче да југословенска идеја, овдје, у Црној Гори, има аутохтоне коријене? Зато што је у нас доста раширено мишљење да је идеја југословенства у XIX вијеку импортована из Европе. Нема сумње да је стварање југословенске државе 1918. године било резултат "дугог историјског процеса у коме су се укрштали културни утицаји из западне Европе са социјалном еволуцијом јужнословенских друштава" – закључује Милорад Екмечић. С овом оцјеном можемо у основи бити сагласни.

Југословенски простор у вријеме када се првих деценија XIX вијека јављају прве идеје о његовим заједничким одликама ни географски, ни етнички, ни политички, ни административно, ни културно није јасно омеђен. Заједничко му је једино разбијеност и потчињеност двијема великим империјама – Османском и Хабзбуршком царству. Сломом Млетачке републике 1797. године Хабзбуршка монархија је проширила своје посједе и на уски источни јадрански обалски појас, укључујући и Боку Которску и јужно црногорско Приморје, све до близу Спича (Сутомора). Црна Гора, као појам непризнате али *de facto* слободне земље, у границама Старе Црне Горе и дијела Брда је крајем XVIII вијека једино слободно острво на Балкану.

Ријечју, само учени људи су тај тако разбијен јужнословенски простор могли називати неким заједничким именом. Појам "Illiricum" се одраније сретао у списима као заједничко име, али без јасних граница и одређења шта се све под тим подразумејавало. Појам "Балкан", иако многи вјерују да је одавно настао, среће се у њемачким уџбеницима географије тек од 1811. године. И назив Југоисточна Европа дошао је из њемачке литературе и почео се у нас одомаћивати тек пред Први свјетски рат. Ни појмови Балкан, ни Југоисточна Европа немају правог садржаја, па их не можемо сматрати синонимима. Некада се сматрало да су ријеке Дунав, Сава и Уна чиниле границе које балканско подручје одвајају од остале Европе. Стога су Хрвати и Словенци и прије разбијања претходне Југославије нерадо прихватили име Балканац, иако је Европа југословенску државу сматрала у цјелости бал-

изданак једне много шире идеје – идеје јужнословенства или слави-зма?

Југословенство у том смислу има знатно дубље коријене, него што се оно испољава и конституише у XIX вијеку, као производ културе европских националних покрета. Словени се – за разлику од германских племена и оних од којих су образовани романски народи на равалинама Западног Римског Царства – јављају на историјској позорници релативно касније. Рекао бих, међутим, да Словени, без обзира на племенску подијељеност, на историјску сцену ступају као племена једног великог народа. Они се, као један народ – истина, доста хетероген по племенском саставу – третирају и у вријеме када примају хришћанство и када стварају свој властити књижевни језик и културу. То потврђују најстарији књижевно–историјски списи из тог најранијег периода словенске писмености (од краја IX до XI вијека). Словенско осјећање је дуго времена доминантно, иако се јављају и уже етничке заједнице које такође носе словенско име. Тако, на примјер, *Барски родослов (Дукљанска хроника)* или *Љейойис ѿоја Дукљанина* (XII вијек) говори о Словенима као једном народу који је населио римску провинцију Далмацију. Тек касније поп Дукљанин прича да је створено јединствено краљевство Словена које су сачињавале четири бановине – Дукља, Рашка, Хрватска и Босна. Зар се то краљевство Словена не може узети као нека далека пројекција будуће Југославије (са четири "федералне јединице")? Истина, други историјски извори не потврђују постојање једне такве државе. Но, с друге стране, знамо да се крајем XII вијека, на почетку немањихког доба, ипак појавила идеја о једној таквој државној заједници и о далматинским Словенима (Хрватима и Србима) као о једном народу.

Зар и касније, у другој половини XIV вијека, у босанској држави, под владавином бана, односно краља Твртка, када она достиже највеће територијално пространство и моћ – и у њој не сретамо, опет, привремено остварено јединство са дјеловима Србије, Хрватске и Далматинског приморја. И та државна заједница је на одређени начин била заснована и усаглашена са идејом о блиској етничкој сродности међу Србима и Хрватима и уопште са идејом јужнословенског заједништва. Процеси етничке и друге диференцијације међу Словенима уопште, захваљујући стицају историјских прилика, одвијали су се доста споро, зависили су од многих спољних чинилаца. Нема потребе да та општа мјеста из историје Словена овдје сада доказујем. Додао бих само то да су ти процеси диференцијације имали различити ток у појединим словенским земљама. То је на нашем југословенском тлу такође уочливо.

Поставља се питање: Зашто сам се у тражењу коријена југословенске идеје запутио тако далеко у средњи вијек? Чиним то у жељи да покажем да су коријени и извори те идеје и српски и словенски, аутох-

тони. Наиме, код југословенских народа који су у средњем вијеку створили своје државе, а нарочито код оних чије су се државе успјеле одржати, природно је настала и етничка самосвијест везана за те државе. То осјећање етничке самобитности било је нарочито изражено у свијести Срба и Хрвата, иако су и једни и други били остали без својих држава (Хрвати од почетка XII, а Срби од XV вијека) и вјекovima живјели под туђинском влашћу. Такво осјећање самосвијести, везано за јаке средњовјековне државе, карактеристично је и за још неке словенске народе, у првом реду Бугаре, Русе, Пољаке и Чехе.

На тој таквој етничкој самосвијести и словенском осјећању, црногорски митрополит Петар I, као политички мислилац и мудар државник, градио је визију будуће славјано–сербске државе коју је кроз националноослободилачку борбу и ослонац на Русију треба створити. Опште словенско осјећање и мисао о сродности, истовјетности и заједништву најснажније је било изражено на оним нашим просторима који нијесу успјели да стекну политичку самосталност или су је веома рано неповратно изгубили. Као доказ за ову тезу навео бих Далмацију, гдје се у доба ренесансе и барока јавља далматинско "словенство" које има садржаје општесловенског и југословенског осјећања; у словеначким покрајинама и хрватским земљама општесловенска и југословенска мисао се јавља у доба реформације, а затим много снажније у Хрватској у доба народног препорода ("илиризам"), а код Срба у доба просвијећености и романтизма од краја XVIII и у првој половини XIX вијека. Све то говори да је идеја словенског и јужнословенског заједништва имала своју дугу традицију и да се идеја југословенства у XIX вијеку развила на тој историјској подлози, утицају.

Југословенска идеја, у доба револуција у Европи (1789–1848/49), добила је нови садржај и европску интерпретацију, свакако, у складу с модерним, грађанским поимањем национализма. Зато мислим да није нимало случајно што се баш у вријеме тих великих револуционарних превирања у Европи онога доба, када се снажно ваљао талас европског национализма, који је заплуснуо и наше земље, снажно пробудило национално осјећање код српског народа (дакле, и Црногораца) и наравно, код Хрвата и Словенаца. Традиционална самосвијест, иначе, карактеристична за те процесе, уопште, била је посебно јака у српском народу, што је дошло до изражаја у српској револуцији (1804–1830) и у ослободилачкој борби Црногораца у којој су ударени темељи црногорској држави крајем XVIII и на почетку XIX вијека.

Црногорска држава, као и држава српског народа у Србији, имала је темеље и дубље коријене у државноправној традицији српског народа уопште. Зар план црногорског митрополита Петра I Његоша о стварању славјано–сербског царства није доказ снажног присуства националне традиције и једне аутохтоне политичке мисли о стварању националне државе? Тај његов програм несумњиво је био подстакнут

оновременим револуционарним грађанским превирањима на европском Западу и идејама Француске револуције које су му биле очигледно познате, али је садржај тог програма био дубоко заснован и на снажној традицији средњовјековне државности, као и ослободилаштва (мноштво буна и устанака које су кроз вјекове водили Црногорци супротстављајући се турској власти). Стварање националних држава – Црне Горе и Србије и њихов даљи развој, све до формирања заједничке југословенске државе (1918), ишао је властитим смјером, често смјером супротним интересима великих европских сила. Могло би се навести много података који илуструју ову констатацију да Европа није жељела, нити хтјела да нас прихвати и види као независан политички субјект. И чињеница да је Југославија 1918. године створена супротно интересима неких европских држава то доказује. Ово што се десило са Југославијом на крају XX вијека, који један поета назва "вијеком свјетских вукоједа", а многи историчари вијеком насиља, чини се да иде у прилог претходној тврдњи.

На потребу да све ово овдје кажем, иако је ријеч о проблематици јасној људима историјске струке, подстакла ме је чињеница да се, по мени, можда превише наглашава утицај Европе на обликовање и развој југословенске идеје. Није спорно да је тог утицаја било, али се он пренаглашава, занемарује се аутохтоност идеје југословенства.

И још нешто о утицају Европе. Тачно је да је Револуција у Француској 1789–1815. године заплуснула наше земље, неке непосредно а друге посредно. Непосредније се одразила на оне наше земље које су биле у склопу млетачке Далмације, Дубровник, на словеначке покрајине и Хрватску у ужем смислу под Хабзбуршком влашћу – земље од којих је Наполеон створио Уједињене илирске провинције. Нарочито је француска владавина у словеначким и хрватским земљама 1806–1813. године оставила трага и имала значајан уплив на развој друштвено–економских односа и политичко–културне мисли у првој половини XIX вијека. То ће доћи до изражаја у илирском покрету код Хрвата.

Утицај идеја Француске револуције се непосредније осјећао и уз границе оновремене Црне Горе – у Боки Которској и осталом дијелу Приморја (Грбаљ, Маине, Побори, Будва, Паштровићи), гдје је такође опстајала француска власт од 1807. до 1813. године. Остала црногорска средина је исувише била друштвено неразвијена да би могла непосредније да апсорбује идеје Француске револуције. Посредно је утицај идеја Француске револуције донекле имао одраза на ослободилачку борбу Црногораца од краја XVIII и у првој половини XIX вијека. Сасвим се може поуздано доказати да је, на примјер, црногорски митрополит Петар I са својим секретаром Франћеском Долчијем повезивао планове о свеопштем устанку од Јадрана – Дубровника и Црне Горе – све до Дунава и Саве, па и шире, гдје је живио српски народ

првих година XIX вијека, са француским побједима у рату са Првом коалицијом европских држава, са њиховом окупацијом Италије, па, чак, и плановима који су се тицали похода генерала Наполеона Бонапарте на Египат за вријеме владавине директоријума у Паризу. Петар I је све те догађаје сматрао повољном историјском ситуацијом да и он устане са својим Црногорцима и Србима из окружења, да збаци туђинску власт и да обнови и изгради једну снажну славено–сербску државу на Балкану. Разумије се, у томе се рачунало и на помоћ и снагу Русије. Али показало се да, ипак, Русија није имала моћи да реализује један тако амбициозан план. Стога ће се на идеји остварења заједничке српско–југословенске државе потрошити више од једног стољећа.

IV

Нема сумње да су политичка искуства, која су водећи људи у политици и култури Црне Горе и Србије стекли у борби за национално и социјално ослобођење српског народа у првој половини XIX вијека, допринијела "постепеном мијењању и проширивању српске ослободилачке мисли са ускосрпске на ширу, јужнословенску и балканску" (Васа Чубриловић).

То политичко искуство је, чини се, врло јасно проговорило кроз југословенско осјећање црногорског владара, владике и пјесника *Петра II Пејровића Његоша* (1830–1851). Његова југословенска мисао јасно говори да му српска ослободилачка концепција, које се он иначе чврсто држао, није била довољна да на њој окупи цио српски народ, већ је ишао шире, градио је југословенску ослободилачку синтезу. У Његошевој југословенској мисли се преплиће визија пјесника романтичара и државника у два смјера – у српском и у југословенском. Српски смјер му је емотивно био знатно ближи, јер је био заснован на снажној традицији антитурске борбе српског народа у циљу ослобођења, али и југословенски му је близак оквир, будући да је био ширег значаја – усмјерен ка уједињењу Јужних Словена. Свједочанства која потичу од самог Његоша говоре да он ослободилачки српски и југословенски смјер није строго подвајао. У његовим пјесмама, спјевовима, многобројним писмима и разговорима које су његови саговорници забиљежили, често фигурира појам *славјансѝво*, што је замјена за појам југословенство, као што се и *југословенсѝво* најчешће јавља као појам који замјењује *срѝсѝво*.

Вријеме у коме Његош стоји на челу црногорске државе најзначајније је вријеме у друштвено–политичком и културном развоју Срба и Хрвата прве половине XIX вијека. То је вријеме када се конституишу национални препороди Хрвата и Срба. Илирски покрет у Хрватској обиљежио је велику прекретницу хрватског народа у XIX вијеку.

канском. Данас поготово Хрватска и Словенија не прихватају балканско име.

Историчари су у својим радовима Румунију такође третирали као дио Балканског полуострва, мада се у великим енциклопедијама само дио румунске територије дефинише у границама балканског простора.

Схватање учених људи да је Европа имала пресудан уплив на конституисање југословенске идеје и стварање Југославије, могло је, између осталог, доћи отуда што је Њемац А. L. Schlözer први у својој историји ("Algemeine nordische Geschichte") 1772. године употребио етничко име "Јужни Словени" као заједничко за словенско становништво ових простора. У ствари, он је у својој историји Њемачке овим именом раздијелио јужне од сјеверних Словена, створивши име које је касније постало опште прихваћено.

Појам "Југославија" први пут се јавља 1835. године у поеми Матије Бана, као плод пјесничког романтичарског надахнућа. То име ће од револуције 1848. године бити чешће у употреби, чему је видан, рекао бих највећи допринос дао и генијални Његош, назначивши да је и дјело "Лажни цар Шћепан Мали" штампао у "Југославији" 1851. године.

На појаву и еволуцију ових заједничких имена за јужнословенске народе скренуо сам пажњу из разлога да покажем да много чега дугујемо Европи, али да то никако не значи да је југословенска идеја била лишена и аутохтоних коријена. Дакле, није споран снажан уплив Европе на еволуцију ове идеје у доба националних препорода у југословенским земљама. Милорад Екмечић, који се у нашој савременој историографији најдубље бавио овом темом, тврди да се за почетак националног препорода у југословенским земљама може узети Темишварски сабор Срба из Угарске, односно Аустријског Царства, одржан 1790. године, са којег је упућена петиција бечком владару под називом *gavrammina et postulata*, у којој се и Срби жале, с позивом на француског мислиоца "Монтескиона", да су они нација само у идеји а не и права нација, јер немају своје територије на којој би аутономно управљали. Овај докуменат би се заиста могао узети као почетни, гранични међаш националног препорода у Срба. Уосталом Екмечић је ту годину узео као почетни датум стварања Југославије. Но, поставља се питање: колико је тај став Темишварског сабора о схватању нације и њеног права на територију могао имати утицаја на свијест српског народа изван Угарске, гдје је већ била створена српска грађанска класа са својом интелигенцијом, јужно од Саве и Дунава под турском влашћу. Мислим да је одјек Темишварског сабора био сасвим безначајан на препород у Срба који су живјели у границама Турског царства. Поготово у оновременој Црној Гори нема трага о том утицају.

Када је ријеч о српском народном препороду и првим идејама о југословенству, чини се, сасвим мало се истиче улога и политичка ми-

сао црногорских митрополита, владара, књижевника и политичких мислилаца Петра I и Петра II Петровића Његоша. Истина, у историјској науци се нешто више наглашавало да је Његош дао велики допринос настанку и снажењу југословенске идеје у Црној Гори и српском народу уопште. Међутим, о Петру I се сасвим мало писало, и пише, као идејном претечи националног препорода у Срба и његовом схватању југословенства. А зна се да је он крајем XVIII и почетком XIX вијека разрадио један широко заснован план о ослобођењу не само српског народа већ дијелом и других дјелова Јужних Словена (Хрвата и исламизираних Срба и Хрвата). Покушаћу да тај пројекат, политички план прокоментаришем и да покажем гдје видим његову југословенску основу.

III

Митрополит Петар I, почетком XIX вијека, конкретније износи и разрађује концепт о ослобођењу српског народа од Саве и Дунава до Пећи, Дечана, Призрена, Скадра, Бара, Будве, Боке Которске, Дубровника и Задра, о чему има података у неким његовим писмима и другим оновременим списима, чак и прије него је избио Први српски устанак (1804). Послије избијања и снажења српског устанка под Карађорђем – а нарочито послије Наполеонових освајања словеначких покрајина, знатног дијела хрватских земаља, укључујући и бившу Млетачку Далмацију, Дубровачку Републику, Боку Которску и остали дио црногорског приморја до Спича – црногорски митрополит формулише политички план о стварању *славјано–србског* царства које је требало да обухвати оновремену Црну Гору, црногорска Брда, равничарску средњовјековну Зету (са градовима Скадром, Подгорицом, Жабљаком и Спужом), затим Херцеговину, Боку Которску и остали дио црногорског приморја до Бојане, Дубровачку републику и Далмацију. Центар тога тако замишљеног *славјано–српског* царства требало је да буде Дубровник, на челу са руским императором, кога би у владарским пословима замјењивао такође Рус "президент", а његов помоћник би био црногорски митрополит. Овај план је сачињен на захтјев руске владе 1807. године и у свему се наслањао на њене планове о истјеривању Турака са Балканског полуострва и стварању *џрчко–словенског царства* (пројекат Катарине II) којим би владали Романови. Замишљено славјано–српско царство обухватило би територије које су претежно српске али и мјешовите, а руска влада је била мишљења да је осим Далмације у његов састав требало да уђе и Босна. Тај пројекат је одговарао и руском плану спречавања продора Француске на Балкан.

Први практичан корак у остваривању тог концепта, црногорски митрополит Петар I је предузео (још прије него што га је формули-

сао) спутивши се са својим Црногорцима у Приморје (Будву, Грбаљ, Маине, Поборе, Паштровиће) и Боку Которску, гдје је водио, заједно са Русима, борбе против Француза (1806/1807). Црногорци су заједно са Бокелјима у борби против Француза уживали политичку и војну помоћ Русије, а храбрили су их и енглески бродови у Јадрану. Али последице Тилзитског мира (1807), склопљеног између Француске и Русије, руски двор је престао да пружа помоћ Петру I, јер је црногорско приморје препуштено Наполеону. То је било од утицаја да је Русија оцијенила план о стварању славјано–серпског царства неостварљивим у датим условима. Она је то учинила због ондашњих сложених прилика и на Балкану и у Европи, а и због чињенице да су руски и аустријски дворови имали још од 1782. године тајни договор о подјели интересних подручја на Балкану. Због тога су Црногорци, на императиван захтјев Русије, били принуђени да одступе из Боке Которске и приморја и да та подручја препусте Французима. Међутим, када је Наполеон доживио велике поразе у Русији (1812) и затим са европском коалицијом (1813), Петру I је изгледало да је то нова прилика да се са Црногорцима спусти у Приморје и Боку Которску, па је 10. новембра 1813. године дошло и до проглашења уједињења Црне Горе и Боке и стварања заједничке владе ("Централне комисије") на челу са митрополитом Петром I. Али то уједињење, као што се зна, није било дугог вијека – трајало је само неколико мјесеци. Јер, било је у супротности с тадашњом политиком Русије и Аустрије и њиховом политиком уређења односа на Балканском полуострву.

Све је то било од утицаја да је план Петра I о стварању замишљеног славјано–серпског царства остао неостварљив. Међутим, иако више политичка епизода него реална политичка концепција, овај план заслужује пажњу историчара у истраживању генезе југословенске идеје, најмање из три разлога: 1) што је настао у вријеме када француска револуција на европском континенту даје печат култури национализма и када Французи у том историјском процесу очигледно предњаче у односу на остале народе; 2) концепција црногорског митрополита о стварању славјано–серпског царства се супротстављала експанзивном импортовању, условно речено, француског национализма, иако се у њему могу наслутити неке идејне концепције које је прокламовала француска буржоаска револуција; и 3) план је прелазео оквири српских етничких граница и залагао се за ослобођење знатног дијела југословенског простора.

Поменуте разлоге сам назначио због тога да скренем пажњу да Петру I, као идејном творцу концепције о стварању славјано–српског царства, није била непозната култура европског национализма. Напротив. И овај његов политички план и законодавни рад, и други политички списи потекли из његовог пера, свједоче да је до њега допирао ехо идеја француске буржоаске револуције и културе нацио-

налних покрета који су настајали у Западној Европи крајем XVIII и почетком XIX вијека. Али уочавао је Петар I и опасност која је долазила са те стране за јужнословенске народе, будући да су се Французи појавили на нашем тлу као освајачи. Отуда је он са њима од почетка био у ратном сукобу око црногорског приморја и територије Дубровачке Републике. План о стварању славјано–сербског царства био је смишљен као средство, модел државне одбране од ослобођења словенског свијета испод Турског царства. Дакле, у глави Петра I се родила мисао не само о стварању славјано–сербског царства на развалинама Отоманског царства – које је требало сломити националноослободилачком борбом, у првом реду српског народа – него и супротно интересима европских сила – Француске и Аустрије – које су жељеле да овладају просторима дотадашње слободне Дубровачке Републике и бивше Млетачке Републике која је до 1797. године посједовала велики дио Далмације.

Славјано–сербско царство Петар I је, као што и само његово име говори, био замислио са нешто ширим границама од некадашњег средњовјековног српског царства. Он је именован Славјани желио да обухвати и оне наше народе које није могао подвести под српски "национ". И ту је, по мени, рођено оно што се може назвати аутохтоно југословенство. Петар I је своју концепцију царства морао поставити на територијалној и етничкој основи широј од чисто српске, јер је био свјестан да су се у међувремену – од слома средњовјековног српског царства па до почетка XIX вијека – десиле крупне етничке, демографске и друге промјене које су измијешале Србе и Хрвате, односно јужнословенски свијет који је живио у границама и на периферији три стране силе – Отоманског царства, Аустрије и Млетачке Републике. Због тога, резонувао је Петар I – рад на обнови само српске државе не би могао да задовољи и остале јужнословенске етничке заједнице, у првом реду хрватски народ у Далмацији, у Дубровачкој Републици, дјеловима Херцеговине, затим исламизирани Словене који су живјели измијешани са српским етничким елементом. Зато је на прво мјесто у називу тог замишљеног царства ставио општије име, синтагму – *славјанско*. И то говори да је његов политички план био заснован на ширем програму, за који се може рећи да је југословенски.

Полазећи од становишта да се под словенством подразумејавала свијест о етничком сродству и заједништву народа на овом простору, чини се природним што је ту идеју Петар I изразио у оно вријеме појмом *славјано–сербско царство*. Стога југословенство овако схваћено има своје аутохтоне изворе. Уосталом, коријени југословенства изворно се могу – као свијест о прошлости и сродности јужнословенских народа, о истовјетности и блискости језика и култура, заједничког живота и борбе за одржање – тражити још од почетка њихове историје на Балкану. Зар идеја југословенства тако схваћена није само млађи

На другој страни, у овом истом периоду кроз ослободилачку борбу створене су националне државе – Србија и Црна Гора које ће током друге половине XIX вијека и почетком XX вијека наставити да воде борбу за ослобођење својих сународника и њихово уједињење са матичним земљама истјеривањем Турака и разарањем њиховог друштвено–економског система владавине. У том истом периоду, најприје као спонтана тежња, заснована на етничкој блискости, истости, сродности и заједништву од давнина, уобличава се југословенство као идеја и програм, чему је Његош дао значајан допринос, иако је то све било још далеко од практичне реализације.

У Његошево вријеме Срби и Хрвати, као два најближа јужнословенска народа, нијесу се по политичкој свијести разликовали као што ће се разликовати од посљедњих деценија XIX вијека наовамо, када се код њих наглашеније јављају националистичка осјећања. Иако подвојен вјером, менталитетом, а донекле и културом – српски и хрватски народ онога времена није био тако супротстављен да би му те разлике сметале да прихвати југословенство које се тек уобличавало као идеја и програм стварања југословенске заједнице. Разлике у вјери, писму, језику и дијалекту код Јужних Словена Његош је природно признавао, али им није придавао такав значај да би оне биле препрека уједињењу и стварању југословенске заједнице. То своје схватање разлика међу јужнословенским народима (које не омогућавају рад на њиховом окупљању), то своје југословенско осјећање, Његош је изразио у својој пјесми "Поздрав роду на Ново љето" (написана у Бечу 1847), у којој, између осталих стихова који говоре о јединству у разликама, читамо:

"Липо, љепо, лепо и лијепо,
било, бјело, бело и бијело–
листићи су једнога цвијета,
у пупољ се један одњихали."

У Његошево доба под националним програмом српства подразумијевало се ослобођење српског народа испод турске власти, а то је значило само дјелимично рјешење српског питања, јер знатан дио Срба је живио у границама Хабзбуршке монархије. Његош је, међутим, сматрао да треба српско питање ријешити у цјелини. Ријечју, сматрао је да се српско питање може ријешити само у оквиру једног ширег политичког програма и идеологије југословенства. (Слично је подразумијевао и рјешење хрватског националног питања.) И зато је Његош под крај пете деценије XIX вијека, односно у вријеме револуције 1848/49. године, чврсто стао на становиште уједињења Јужних Словена. Ишао је у томе даље од његовог савременика Илије Гарашанина, једног од водећих државника Србије онога доба, творца *Начертанија*,

програма спољне политике Србије (написаног 1844. године), који је предвиђао ослобођење и уједињење, у првом реду, српског народа.

Гарашанин је, међутим, у средиштву те будуће заједнице најприје видио Србију и Црну Гору, на јужнословенско уједињење гледао је само као на проширење Србије и њеног уређења. Иако је био државник модерних европских назора, Гарашанин је истовремено био конзервативац и завјереник балканског типа, па је занемаривао револуционарне процесе и акције које би водиле слободном уједињавању јужнословенских народа. Но, без обзира на то што је Гарашанин био конзервативац по увјерењу и што је уско национално изражавао погледе на рјешење српског питања, Његош је осјећао значај његовог спољнополитичког програма и практичног чињења, јер је сматрао да је то будућност рјешења ослобођења српског народа. Њему је Гарашанинова концепција ослобођења српског народа и стварања једне шире државне заједнице била прихватљива јер је у њој видио не само борбу за сламање Турског царства у Европи и рјешавање Источног питања путем стварања слободних балканских националних држава. Осим тога, сматрао је да је тај програм и храна освајачким циљевима ондашњих великих европских сила у односу на Балканско полуострво, прије свега Хабзбуршке монархије. Стога је Његош био одушевљен Гарашаниновим идејама и његовим практичним дјеловањем на припремању српског народа за борбу кроз стварање мреже завјереничких организација у свим областима под турском влашћу. Зато је и њему, Гарашанину, и кнезу Александру Карађорђевићу писао и нудио војничку и другу сарадњу Црне Горе.

Поставља се питање: Гдје је извор тако снажне Његошеве југословенске мисли? Ко је извршио на великог пјесника утицај да прихвати југословенску идеју да би је развио до оног високог дмета који је чини јединственом појавом? Већ је речено нешто о изворима ове идеје. Његош је постао њен снажан идеолог. Истина, он није био изумитељ југословенства, али је оно у њему нашло идеолога будућности. Чини се, да се може сасвим поуздано рећи да је, поред изразито слободарских осјећања и пјесничке визије која је из њега зрачила о природном праву народа на слободу, на Његоша да визионарски прихвати југословенску идеју имао утицаја и тајни панславистички круг у Београду, основан 1844. године, на иницијативу пољске емиграције и њеног вође Адама Чарторијског, који је већ имао разрађен концепт панславизма. У том клубу су се нашли оновремени угледни људи – политички и културни радници – из свих југословенских земаља. Морале су му бити познате идеје тог клуба. У том клубу је настао и програм стварања југословенске државне заједнице, и то под именом "Основе политике Југословена". По свему судећи, са тајним програмом панславистичког клуба Његоша је исцрпно упознао књижевник Матија Бан, будући да је био његов члан и једна од водећих личности у њему, мар-

та 1848. године, приликом боравка на Цетињу и политичких разговора које је са Његошем водио по налогу уставобранитељске владе кнеза Александра Карађорђевића. Извори говоре да је Матија Бан, који је, по други пут, употребио име Југославија (у пјесми "Карађорђе" писаној 1844. године, а објавио га је и у пјесми "Призрену" у "Зори Далматинској", 23. октобра 1848) – био више него обичан посредник између Београда, Цетиња и Загреба у револуционарној 1848. години. Сасвим је извјесно да је боравак М. Бана на Цетињу био од значаја за даљу разраду концепције југословенства како га је замишљао Његош као државник и политички мислилац.

Матија Бан сигурно није имао ни потребе ни разлога да чини нарочити напор да би Његоша придобио за Гарашанинов план на уједињењу Срба. Јер, Његош је о томе мислио и прије Бановог доласка у Цетиње, оцјењујући да револуционарна ситуација тражи одлучнију политику, па је, чак имао и лични план да и Кнежевину Србију принуди на акцију против Турске слањем једног већег наоружаног одреда Црногораца преко турске територије (Рашке области) у Србију. Оновремена, и она нешто каснијег датума, свједочанства су сагласнау томе да се Његош сагласио да сарађује, без икаквих услова, на остварењу општег плана ослобођења и уједињења Јужних Словена, у првом реду Срба и Хрвата. Љубомир Дурковић–Јакшић је тачно запазио: "Отада Његош проповеда југословенство". Међутим, извори свједоче да се он југословенском мишљу занимао одраније. О томе говоре и познати стихови које смо цитирали из пјесме "Поздрав роду на Ново љето". Од прољећа 1848. године југословенство ће за Његоша бити политичка опција коју ће он покушати да практично покаже најпримјеренијим програмом за уједињење Јужних Словена.

V

Назив *Југославија* није случајно потекао у вријеме када Европу потреса револуција 1848. године. Револуција је свом силином уздрмала феудалну апсолутистичку и национално сложену Хабзбуршку царевину. Јавио се у тој години и снажан национални покрет Словена у Аустрији. И Срби и Хрвати у том покрету учествују од првих дана револуције која се ваљала пространствима Хабзбуршке монархије. Његош је та револуционарна збивања пратио с нарочитом пажњом. Њега је интересовао и ток догађаја у сусједној Италији с обзиром на италијанске претензије на источну обалу Јадрана, укључујући Боку Которску и остали дио Црногорског приморја (бивше млетачке посједе). У тако историјски насталој ситуацији, у времену које је у себи садржавало и тешку прошлост и неизвјесну будућност јужнословенских народа, име Југославија је отварало перспективу. Послије дугог буђења

и отимања из ропског загрљаја турског, аустријског и млетачког – име Југославија и југословенство је обећавало свјетлију перспективу Јужним Словенима, давало им је наду да ће извојевати право на властиту слободу и судбину, на своје мјесто у Европи. Његош је то добро разумио, југословенство је прихватио као опште, заједничко, као синтезу јужнословенских интереса. Југословенство у Црној Гори, сигурно се то може доказати, родило се из ватрене његошевске мисли. Разумије се, европски национализам је имао утицаја на све то.

Имена Југославија, југословенска мисао и југословенство у Црној Гори и шире код Срба прихватају се као много прикладнији од назива "Илирија", "Илири", "илирски" којима су у илирском покрету означавају сродност и заједништво, културно јединство Јужних Словена. Треба рећи и то да је назив "Илири" Његошу био доста нејасан, па чак и туђ. Зато он радо прихвата име Југославија као адекватније за будућу заједницу Јужних Словена и припадност истој. То најбоље потврђује и став српске делегације на Свесловенском конгресу у Прагу (1848), када је тражила да се њихова секција умјесто "илирска" зове "југословенска". И језичка реформа Вука Караџића код Срба, као и реформа језика у илирском покрету код Хрвата, водила је ка југословенској синтези, ка стварању заједнице Јужних Словена.

Револуционарна ситуација у Хабзбуршкој монархији 1848/1849. године изгледала је Његошу обећавајућом у погледу сједињавања српских и хрватских националних снага. Стога је од почетка био на страни српског покрета под вођством патријарха Рајачића и хрватског на челу са баном Јелачићем.

Црногорски владар, владика и пјесник очигледно је био у заблуди када је вјеровало да ће ток догађаја осигурати услове за неометан национални развој Срба и Хрвата у Аустрији, да је 1848. година повољна за побједу југословенске идеје, односно да догађаји могу довести до остварења ослобођења јужнословенских народа и да то резултира њиховом заједничком државом. Он је слутио да револуција доноси велике промјене, али очигледно није у почетку могао да предвиди да ће се Срби и Хрвати, а не само њихове конзервативне снаге, у првом реду племство, наћи у процијепу који ће их тако снажно стезати; револуција ће запријетити њиховим националним уништењем, а бечки и петроградски двор су им побједом у антиреволуционарним ратовима, чему су и сами дали велики допринос, затворили перспективу ослобођења и уједињења.

Револуционарни вртлог јесте учинио да се Срби и Хрвати у револуцији 1848/1849. године нађу насупрот мађарске и италијанске револуције, али су и те револуције биле против њих, против њиховог државног и националног зближавања па, чак, и опстанка. Зато није било изненађујуће што је Његош стајао на страни Хрвата и Срба које предводе Јелачић и Рајачић као водећи људи конзервативних слојева, хр-

ватског и српског друштва. Чинио је то из увјерења да је то једини пут да се Хрвати и Срби одбране од националистичких и шовинистичких настрада мађарске револуције која је од почетка испољавала угњетачке намјере према њима. Дакле, томе што су се Хрвати и Срби у Аустрији нашли на страни бечког двора погодовала је чињеница да мађарска револуција, иако национална и демократска у борби против Беча и феудалног система друштвених односа – није била спремна да им призна макар и минимум националних права и слобода. Напротив, револуционарно вођство у Мађарској, с Кошутом на челу, водило је изразиту националистичку и шовинистичку политику према српском и хрватском народу (укидане су националне школе, вршени прогони и масакри и чињена друга злодјела на шовинистичкој основи) да ни једном ни другом није остало ништа друго него да се боре против револуције и њеног денационализаторског политичког става и најгрубље политичке праксе.

Ни револуција у Италији – Венецији није имала другачији став према Хрватима и Словенцима, као и Србима у Далмацији и Боки Которској на које је претендовала. Италијански револуционари нијесу Хрватима и Србима наговјештавали никакво право на властити језик, а камоли да би им гарантовали друга национална права, а нијесу крили ни своје освајачке претензије на источну обалу Јадрана, укључујући и Црногорско приморје које је Млетачка Република држала под својом влашћу до 1797, а који су онда потпали под власт Аустрије. Таква политика италијанске револуције наилазила је на подршку снага *италијанског* покрета који је пријетио одрођавањем нашег свијета у Далмацији и црногорском приморју. Насупрот италијанашком и аутономашком покрету, 1848. године се на овим просторима формира *славенски фронт*, као антитуђински. Тај фронт је од почетка уживао подршку Његошеве Црне Горе. У таквој ситуацији – када сусједне револуције нијесу показивале никакву спремност да признају национална права Србима и Хрватима, већ им пријетиле гашењем и нарушавањем својом ситничавом и нетрпељивом политиком и оно мало права што су одраније имали – и једнима и другима изгледало је сасвим природним да своја национална права бране у савезу са бечким и петроградским двором. Стога је било разумљиво што су се и Његошева Црна Гора и уставобранитељска Србија нашле на страни Срба и Хрвата у Аустрији. Стали су на страну контрареволуције и српски и хрватски народ, а не само њихове водеће снаге, јер су их на тај пут усмјериле недемократске снаге сусједних револуција, будући да су им својом шовинистичком политиком и праксом запрјетиле затирањем.

Ријечју, двојност револуције 1848/1849. године – демократска према апсолутизму и сламању феудалног друштва Хабзбуршке монархије, а усконационална, шовинистичка и угњетачка према Србима, Хрватима и другим народима – условила је и двојност у ставу наших на-

рода према револуцији – с једне стране, реакционарност, али, с друге, и оправдано супротстављање тој револуцији ради заштите националног опстанка. Та двојност је проистекла из објективности историјског тока револуције 1848/1849. године. Зато је научно неоправдано и историјски необјективно оптуживати "варварске" балканске Словене да су били "а ргиоі против револуције", а да се при оцјени њихове улоге у револуцији не сагледају сви чиниоци који су условили такво њихово држање и скретање српског и хрватског покрета од револуционарног курса на почетку ка контрареволуционарном смјеру у даљем току револуције.

У тим тако сложеним релацијама треба сагледавати и оцјењивати и улогу Његоша у оновременим револуционарним превирањима на јужнословенском простору. Његошева политика се прилагођавала историјском реалитету, стварности, али колико год да се мијењала, а мијењала се, та политика никада није прерасла у буржоаски национализам какав је породила Европа. Политика црногорског владара, владике и пјесника била је – и до посљедњег дана Његошевог живота остала национална, српска и југословенска, свакако гледана са црногорске позиције и друштвено–политичких прилика и интереса.

Његош је ослобођење српског народа испод турске власти стављао у први план. Он је сматрао за битно да се на рушевинама Османског царства изгради модерна грађанска држава као национална заједница српског народа. Јер, ослобођење српског народа било је од најживотнијег интереса за Црну Гору. Чини се, да му не треба замјерати због тога што је сматрао споредним питање: на који начин и помоћу којих и каквих снага ће се то ослобођење обавити и у какве ће економске и социјалне односе то одвести Црну Гору и српство у цјелини. За њега је било примарно ослобођење српског народа, не ради успостављања капиталистичких друштвених односа већ, прије свега, ради стварања националне српске државе, у којој би се нашао читав тај народ. Али и прије револуције 1848. године он је био свјестан чињенице да се ослобођење српског народа не може остварити само борбом против Турака, иако је у његовој ослободилачкој концепцији та борба истицана у први план. Уочавао је да се српско питање не може ријешити само у оквиру борбе против Турака, јер је велики дио српског народа био под Аустријом. Зато је Његош о питању ослобођења српства размишљао у ширим релацијама – југословенским.

Револуција 1848/49. године није Црну Гору – друштвено–економски неразвијену, с племенским начином живота и патријархалном културом, као и неким другим њеним особеностима, скрајнуту од ондашњег европског свијета – изнутра нимало узнемирила. Међутим, како се та револуција ваљала и до ондашњих граница Црне Горе и Аустрије (одјек у Боки Которској и осталом дијелу црногорског приморја) и битно утицала на промјену односа у Европи, то је неминовно

спољно–политички положај Црне Горе диктирао да и Његош подешава став према тим новонасталим приликама. Црногорски владар је према револуцији изграђивао став кроз политичку праксу – увијек полазећи од њеног конкретног односа према питању српског националног ослобођења, као и општих могућности које је револуција давала, или одбијала да се реализују његове политичке идеје и замисли и о ослобођењу и других Јужних Словена. Практични кораци које је предузимао према револуцији потврђују увјерење да га она, револуција, духовно није изненадила. Он је револуцију дочекао са властитим циљевима. О њој је просуђивао без предубјеђења, полазећи, прије свега, од интереса Црне Горе и српских интереса у цјелини, тј. на револуцију је гледао како ће она и колико допринијети националном ослобођењу Срба, па и Јужних Словена гледано у цјелини. Све у свему Његош је револуцију дочекао са сопственом визијом и српства и југословенства – без оптерећења својинским интересима и буржоаским национализмом. Своје практично дјеловање владара и политичара прагматично је усклађивао са својим идејама од историјског замаха, не одвајајући једно од другог. Ријечју, држао се сопствене стратешке линије коју је идејно одредио и према српству и према југословенству, ријетко одступајући од својих политичких циљева и могућности.

О Његошевом односу према револуцији 1848/1849. године, и његовим погледима на ослобођење Јужних Словена, треба обавезно судити имајући у виду сложену ситуацију у ондашњој Европи. Занемарује се чињеница да је Његош на револуционарне догађаје, чак и под претпоставком да су сусједне револуционарне владе – венецијанска и мађарска – имале исправнији став по српском и хрватском националном питању, односно према праву Јужних Словена на национално и социјално ослобођење – био принуђен да гледа опрезно и политички мудро и због односа Црне Горе са великом Аустријом и због политике своје моћне заштитнице Русије. Сваки другачији однос према револуцији која је била уперена против Беча, чији је савезник била Русија и чија ће војска и спасити Хабзбуршку монархију угушујући мађарску револуцију – довела би Црну Гору и њеног владара у непредвиђене сукобе и с Аустријом, па и Русијом. И из тих разлога Његош је одлучио да помаже хрватски и српски покрет у контрареволуцији, вјерујући да тај пут сарадње Хрвата и Срба најреалније води југословенској опцији, да ће та сарадња омогућити побједу југословенске идеје и да ће довести до ослобођења југословенских народа свједено што би се то остварило најприје у границама Аустрије.

Прокламовање троједне краљевине Хрватске, Славоније и Далмације и избор пуковника (касније генерала) Јелачића за бана – одлуком Хрватског сабора 25. марта 1848. године – Његош је схватио као први акт који је водио јачању и осамостаљењу Хрватске од Беча. Зато је поздравио овај чин као значајан и за остварење југословенске идеје.

Рјешења проширеног Сабора у Загребу за црногорског владара су изгледала демократска, обећавала су више од укидања кметства и ограничења феудалних права и привилегија. Његош је, по свему судећи, први Јелачићев наступ разумио као добар знак банове југословенске оријентације. Наиме, Јелачић је писао: "Народност, слобода, једнакост, и сојуз све једноплемене браће под круном југословенскога нашега краља Фердинанда, то је наша величина, на корист, наша слава, то има бити дични подвик далматинских патриота". Јелачићев став да ће се Југословени ујединити под круном "краља Фердинанда", Његош је очигледно сматрао конвенционалним и споредним питањем, јер много важније од тога је било да ће се остварити "сојуз једноплемене браће", национално угрожене од мађарске и италијанске револуције које су испољавале недемократски, шовинистички и искључиви став према Србима, Хрватима и осталим Словенима.

Постоје индиције, истина, према неким још недоказаним свједочењима, да је Његош слао у Загреб, почетком прољећа 1848. године, војводу Ива Ракова Радоњића са Његуша (са још једним делегатом), да бану Јелачићу усмено пренесе његову поруку да се прогласи "независним баном троједне краљевине". Његош је преко овог свог изасланства наводно понудио Јелачићу и војну помоћ од 1000 Црногораца. Помоћ му је и касније нудио. Радио је, нема сумње, колико је то било у његовој моћи, да се између хрватског и српског покрета, као и унутар њих, оствари пуно јединство. Он је сматрао да је наступио погодан тренутак да помогне јединство Југословена без обзира на то какво је то југословенство и које се снаге повезују на тој линији. У једном писму из 1848. године црногорски владика пише бану Јелачићу, да га је "тајна судбина на чело Јужних Словена поставила" да уклони "гадну лагу са лица силних Славјана који до дана данашњег ништа друго нијесу били до продани и жалосни робови и надничари других народа". Његош очекује од Јелачића да ће кренути путем борбе за ослобођење свих Јужних Словена од њихових вјековних угњетача. Подсјећа га он да "већ земља од ове мрске неправде стење, душе су благородно мислећих Славјана у вјечној муци, стиде се свијета и људи због овога ниског стања у коме се наш народ налази, ради чега мимо проче овај зли нароч нас прати, зашто смо привикли робовати". На крају писма поставља му питање: "Зашто ми своје силе не познајемо, зашто неко слијепо надахнуће управља Славјанима, те се самовољно у туђе вериге вежу?" Наглашава му владика да је он "са овом шаком народа под анатемом тирјанства и шпијунства, слободан, али што ми је боље, кад гледам около себе милионе моје браће ће стењу у туђе ланце?" Храбрио је и подстицао бана Јелачића на борбу за ослобођење Хрвата и Срба од венецијанске и мађарске револуционарне владе које су им пријетиле затирањем.

Нијесу то били никакви Његошеви уступци Бечу, како се то знало једнострано тврдити у марксистичкој историографији претходне Југославије. Он једноставно овим није чинио никакве уступке Аустрији, већ је сматрао да је дошао тренутак да се оствари јединство између Срба и Хрвата, будући да су и једни и други били угрожени од екстремног национализма мађарске и италијанске револуције. Јер, пристанак уз сусједне револуције засноване на јаким националистичким набојима и шовинизму, значио би потенцијално и прихватити мађаризацију Срба и Хрвата, односно италијанизовање Далмације и црногорског приморја а то је, за Његоша било врло опасно.

Његош је од почетка револуције настојао да оствари јединство православних и католика у Боки Которској и Дубровачкој области, гдје је његов уплив као владике био значајан. Знао је да је то предуслов да се и Срби и Хрвати одбране од италијанизације. У том циљу он се почетком јуна 1848. године обраћа Бокелџима и Дубровчанима, "од обје цркве", прогласом ("Објављеније" штампано у 500 примјерака), у коме тек конвенционално спомиње "круну ћесарску", захтијевајући од њих да остану вјерни својој народности и да се не "дробе" на "различите партије". Мудрошћу владара и црквеног поглавара позивао је Бокелџе и Дубровчане да све оно што их дијели одбаце и да буду "*срцем њивржени својој народности*" и сасвијем вјерни и послушни Јелачићу, свом једноплеменом бану од троједне краљевине, који је под круном ћесарском". Није Његош пропустио и да им припријети ако се покажу "невјерни", ставивши им до знања да ће им у том случају Црногорци постати "заклети непријатељи". Но, истовремено им је обећао, ако се буду држали његових савјета, да ће Црногорци бити готови да им притекну у помоћ и да ће "за вашу слободу уједно нашу крв пролити".

Обраћање црногорског владике и владара Бокелџима и Дубровчанима и позивање на потребу остваривања јединства дало је извјесне резултате, али су и Бокелџи, одговарајући на његов проглас и пријетећа писма, јасно изразили свој однос и према револуцији и према сопственом схватању југословенства. Наиме, бокелџски прваци, у тим смутним данима, испојили су и мудрост и родољубље достојно поштовања генерација. Они су са скупштине бокелџских представника свих 16 општина бокоторског округа (одржана у Прчању 1. јуна 1848), хладно и с политичким резонем отписали и црногорском владару у Цетињу и бану Јелачићу у Загребу. Његошу најприје потврђују пријем његовог писма "у којему нас принуђавате да се Бану од троједне краљевине здружимо", а затим му стављају до знања да не прихватају безусловно прикључење новоствореној троједној краљевини. "Ми никакво противљење немамо сајединити се свијема државама славеносербскијема, кад оне постану самосталне и без туђега уплива под ћесарском круном". И даље у писму истичу да они од владике очекују обећање да ће им пружити "руку помоћи противу свакога иностранога нападени-

ја" за што ће му бити благодарни у име "свега народа и надамо се тврдо и бесколебно, да ћете познатим родољубијем нами, ће би се та потреба јавила, брацки прискочити". Рачунали су на војну помоћ Црне Горе у случају да револуционарна влада Венеције, која је од првог дана истицала своје претензије на Далмацију, Боку и остали дио црногорског приморја – области које је држала под својом влашћу до краја XVIII вијека, посегне за њиховом поновном окупацијом

Одговарајући хрватском сабору и бану Јелачићу Бокелји најприје стављају до знања да они нијесу Далматинци за које их држе, већ "Бокези", а што се тиче уједињења – постављају услове који би претходно требало да се испуне. "Без сумње – пишу Бану – кад би настојећи догађаји корачали, да се државе славеносербске, то јест југословенске у једно соједине под штитом ћесарскијем без уплива никакве туђе народности нпр. Талијанске, Мађарске, Њемачке и тако даље, без сумње Бока Которска противна бити неће, да се жеља Ваша испуни, што се сојединенија тиче. Али данашња обстојатељства, и навлаштито она што сте ви унгарској круни подложни не допуштавају, да ми за то сајединеније жртвујемо својом независности наше народности, која је нама призната у новоме уставу царства аустријскога. Кад свака југословенска држава правилним путем постане самостална без туђег уплива, кад се збуде оно што сви желимо, тј. основа словенског царства под цесарским штитом, кад у најпосље једнака права буду слободно међу реченима државама уговорена и постављена, окружује Боко–каторско од своје стране радосно ће себе у томе сојузу приписати".

Зар услови које су постављали Бокелји троједној краљевини и њеном Сабору и бану не значе клицу неке врсте федеративне државности Југословена? Јер, "једнака права међу реченима државама", у овим условима јесте визија те независности – "без уплива никакве туђе народности". Да би ушли у састав троједне краљевине, Бокелји су тражили да се Хрватска претходно одвоји од Мађарске, али и да буду сигурни да их неће окупирати Италијани.

То све говори да је на Прчањској скупштини бокелјских представника условно речено, преовладала југословенска струја, иако ни она није жељела да жртвује оно стечених народносних права Боке Которске и осталог Приморја уједињењу хрватских земаља које би и даље биле зависне од Мађарске. Наглашавањем да су они, Бокелји, за то да се створи држава славеносрпска, то јест југословенска и да су за то да се "у једно соједине под штитом ћесарскијем" изражен је само став да су они за легитимизам, што је у оно вријеме било владајуће начело у Европи, проглашено још на Бечком конгресу (1815), а брижљиво његовано од конзервативних снага, односно Свете алијансе.

Револуционарна гибања су поштедјела црногорско приморје, захваљајући мудрости бокелјских првака. Изузетак је био Грбаљ, гдје је избила побуна која је прешла границе ове општине и довела до сукоба

с аустријским војним и цивилним властима у Котору. Било је и жртва на једној и другој страни. Грбљанима су пружале помоћ и чете Црногораца, мимо Његошевог знања и одобрења. Али буна је релативно брзо стишана, завршила се без велике погибије. Ријечју, буна Грбљана, која је поставила питање смјене аустријске власти у Боки, остала је, углавном, историјска епизода.

На Прчањској скупштини, међу представницима општина бокоторског округа, био је и млади Стефан Митров Љубиша, будући књижевник и велики национални радник, који је представљао општину Будва, односно Паштровиће. Тешко је утврдити колико је овај знаменити Србин могао утицати на закључке Прчањске скупштине, јер о томе нема прецизнијих података, али се може претпоставити да његова активност није била мала. Уосталом, његова каснија национална и политичка активност, коју је испољио у одбрани српских националних права као посланик Бокешког округа у Далматинском сабору у Задру и Царевинском вијећу у Бечу, говоре да је Љубиша у револуцији 1848/1849. године играо значајну улогу. Остаје за даље истраживање и питање: Колико је и каквог утицаја могао имати он и на ток догађаја у Грбљу, гдје је једино избила буна против режима аустријске власти у Котору 1848. године. Такође би било од значаја да се одговори и на питање колико је и Петар II Петровић Његош имао утицаја, а јесте, јер је наредио да се црногорске чете повуку из Приморја, на смиривање Грбљанске буне и налажење политичког компромиса између побуњеника и аустријских власти у Котору.

Поучени историјским искуством с почетка XIX вијека, када је био учињен покушај уједињења Боке Которске са Црном Гором (1806–1807. и 1813), а што се показало историјски нереалним с обзиром на став великих европских сила према том политичком чину – овога пута Бокелји су прихватили само оне Његошеве савјете који су се тicali изграђивања става према револуционарним догађајима, прихватили су и његову југословенску идеју и наравно његово тумачење да у датој историјској ситуацији није могуће остварити уједињење Црне Горе и Боке, иако је он, као и његов стриц, митрополит Петар I, о томе размишљао.

Наиме, уједињење Боке са Црном Гором није било могуће остварити без распада Аустрије, па су се Бокелји задовољили Његошевим обећањем да ће им Црна Гора пружити помоћ ако би их напали Италијани, о чему су се тада проносиле гласине. Аустријски устав који има је давао народносна права на који су се позвали, мада октроисан, изгледао им је каквом таквом гаранцијом самосталности и испољавања народносних права. Међутим, с угушењем револуције укинута је и тај устав у Монархији, као сувише либералан (поново је уведена тек 1859. године) па су и Бокелји остали ускраћени у народносним правима. Ипак, југословенска оријентација Бокелја у 1848/1849. години и њихо-

во условљавање уласка у Хрватску као троједну краљевину у склопу Монархије – показало се далековидим, јер је Бока Которска све до 1818, до уједињења југословенских народа у једну државну заједницу, остала засебна административна област у Монархији, што је за њу имало одређене предности.

Петар II Петровић Његош је са благонаклоношћу пратио све догађаје и појаве у сусједној Боки, том отргнутом дијелу Црне Горе, али и дијелу који није био исто што и Црна Гора. Бока је Црној Гори била увијек историјски прозор у свијет, преко ње се и Његош више него његови претходници, повезивао са Европом. Стога је он настојао да одржи добре и пријатељске односе са Бокелјима – није се супротстављао њиховим погледима према југословенском питању, иако су ти погледи у понечему одступали и од његовог схватања југословенства. Са његове идејне линије било је најбитније да су Бокелји одлучно стали на становиште да бране своја стечена права и да јачају своју народност, да су испољили одлучан став да ће се борити против туђинске супремације – "Талијанске, Мађарске, Њемачке и тако даље" – да су наклоњени, са извјесним резервама, према Јелачићевој политици за коју је држао да је од користи за Хрвате и Србе. У свему томе сматрали су Бокелји природним правом да траже снажан ослонац у тврдом црногорском залеђу и да се држе савјета мудрог владике Рада, човјека далековиде југословенске визије. И заиста, он их такве и прихвата и југословенски усмјерава, што ће оставити дубоког трага на тој линији сарадње све до коначног уједињења 1918. године.

Његош је помно и с посебном пажњом, па и нестрпљењем, пратио ток догађаја код Јужних Словена у Аустрији и мимо сусједне Боке Которске. Нарочито су га интересовали догађаји у Јужној Угарској и положај Срба који су на Мајској скупштини 1848. прогласили српско Војводство. На Мајској скупштини било је, иначе, и неколико Црногораца, а Његош је с одушевљењем поздравио њене одлуке. Он је касније одликовао Ђорђа Стратимировића, Стевана Книћанина и још неке водеће личности Срба у Војводини.

Црногорски владика и владар се интересовао како се развијају догађаји и у другим јужнословенским просторима. Тако он у писму, од 20. X (1. XII) 1848. године пита Станка Врза: "Иде ли наша ствар на те стране правцем? Хоће ли се наш народ свијету показати народом благородним и достојним самосталности своје или ће вјечно обожаваати туђе вериге, које им већ толика вијека готово препилише врат и сатријеше народност?" Не крије чуђење шта се то "с нашим г. Гајом урадило", па тражи да га Враз обавијести каква је "несрећа слијепога демона" и код Хрвата "своје злобно и отровно сјеме" донијела.

Већ је речено да се хрватски и српски покрет у Аустрији, помогнут од Срба из Србије, окренуо против мађарске револуције, а не против феудалних структура друштва Аустрије. Што је до тога дошло ве-

лику кривицу сноси мађарска револуција због свог националистичког и шовинистичког става према Србима и Хрватима и другим Словенима. У таквим условима савез Хрвата и Срба, направљен у самоодбрани, за Његоша је давао изгледа да може довести до њиховог уједињавања. Стога он није никако могао дејствовати у прилог револуције а да не дође у сукоб и са Аустријом и вођством српског и хрватског покрета, па и да изневјери своју националну политичку концепцију. У нади да ће се борба Срба и Хрвата против Мађара развити у самосталан покрет ка јужнословенској независности, Његош је желио да има и директнијег утицаја на ток и расплет догађаја. Чини се, тако треба разумјети и његову понуду Хрватима, новембра 1848. године, да упути у Хрватску војну помоћ у јачини од 2000 Црногораца. Пишући о тој својој спремности генералном гувернеру Далмације А. Турском, он наводи и разлоге за то истичући да смо "једно по једноплемености", а друго – Црногорци су вични "по њиховој природној наклоњености војничке трудове сносити". У том писму Његош изражава не само интересовање већ и забринутост за смјер развоја јужнословенског покрета у Аустрији. То потврђује његова мисао, која гласи: "Видећи ја да моја сабраћа Срби и Хрвати показују се најавно да правцем иду наклоњени к народности и к покрету, и мене је иста мисао одушевљавала која и Црногорце, ако устанак Србах и Хрватах не би била слијепа нека потстрека, која би на опште наше поруганије пред свијетом служила". Ако би се десило ово посљедње, Његош каже да би и Србе и Хрвате држао за посљедњи народ у свијету и да би у том случају престао да се назива њиховим братом. Није пропустио да изрази жаљење што међу Јужним Словенима нема јединства, истичући да, не само код њих већ и код свих Словена, нема ни свијести о њиховој важности и снази, због чега прихватају инфериоран положај у Европи ("што морају бити робље у Европи").

Хрватски бан Јелачић, као што је познато, није прихватио Његошеву војничку понуду, резонујући (из свог главног стана у Бечу), да му ова неће бити ни потребна, а можда се више прибојавао и самовољних Црногораца, њихових својеглавих и распусних ратничких навика. Одбијање војничке помоћи вјероватно је имало и друге, дубље политичке мотиве. Јер, Јелачић је морао знати, а не само наслућивати, да црногорски владар има тежње које иду даље од пораза Мађара и одбијања Италијана од источне обале Јадрана – да је поборник уједињења Јужних Словена и, према томе, у перспективи одвајања Хрвата и Срба од Аустрије, на шта он, хрватски бан и аустријски генерал, није ни у сну помишљао. Није Јелачић желио да Његоша и његове непослушне горштаке, Црногорце, има на свом тлу, гдје би се непосредно укључили у војна и политичка збивања.

Војну помоћ црногорског владара није прихватила ни Русија 1849. године, чија је армија дошла, на позив Бечког двора, да гуши мађар-

ску револуцију (Његош је јуна 1849. године генералу Орлову нудио одред од 4000–5000 Црногораца за ратовање у Мађарској). Иако су то одбијање петроградски војни кругови мотивисали приметношћу пребацивања црногорске нерегуларне војске преко Трста до брдовитих терена западне Мађарске, гдје је она могла једино бити употријебљена (за брдско ратовање), разлози су стајали, рекао бих, више у чињеници да је и њиховог господара и евентуално непослушне црногорске ратнике требало оставити по страни европске политике. Русија је и тим ставом показала да је Црна Гора искључиво објекат њеног старатељства и да црногорског владара жели да искључи из непосредног ангажовања у расплет револуције у Аустрији. Петроградски двор није желио да учини ниједан корак који би у оној ситуацији био у било чему супротан политици Бечког двора. Русија је, иначе, од почетка била против револуције и мијењања стања на Балкану. Она је упозоравала српске водеће људе да утичу на Србе да не подржавају револуционарне снаге и побуне против Аустрије са којом је била онда у релативно пријатељским односима и са којом је жељела да заједнички рјешавају судбину на балканском простору. Њени политички савјети и инструкције, разумије се, допирали су и до Цетиња. Ипак, Његош је био увјерен да је таква руска политика инспирисана политиком Беча, што се види из његовог писма аустријском министру унутрашњих послова, из фебруара 1849, у коме, између осталог, каже да се нада да ће аустријска влада убудуће испољити "благородне симпатије к Црногорцима", да ће имати разумијевања за њихово ангажовање у догађајима у Монархији.

Његош је и крајем 1848. године био увјерен да још није усамљен у својим идејама и жељама у смислу могућности остварења српског и југословенског ослобођења правцем којим је покрет ишао. Искре наде, као да су стизале, долазиле са више страна. Тако, на примјер, тршћански Словени позивали су га да буде члан њиховог *Збора*, а он одговара неком Србину Тршћанину, писмом од 20. X (2. XII 1848), поздрављајући ту идеју и истичући да ће оснивачима служити на велику част ако тај њихов *Збор*, као организација, "буде славјански". Јер, дошло је вријеме, каже Његош, да Европа види "да нијесу Славјани рођени за ропство" већ да се и они боре "против сљепоће" а за своју слободу. Мјесец дана касније (20. XII 1848 / 1. I 1849), пише генералу и бану Јелачићу да поради да уједини Далмацију са Хрватском и да у уједињеној Хрватској обезбиједи сва права народу. У том писму он не скрива своју љутњу на вође Далмације, као и на Бечки двор, што су испољили незахвалност према бану, који је успио да спаси и престо у Бечу, односно династију и Аустријско царство.

Колико је црногорски владар вјеровао, ношен својим жељама из своје трагичне подловћенске усамљености, да се може помоћи Југословенима, и колико је био увјерен у моћ Јелачића као и колико је, чак

до наивности, иако је био један од реалних политичара у другим процјенама историјских догађаја и људи, држао до личности хрватског бана – види се из сљедећих мисли: "Тебе је тајна судбина – пише он Јелачићу – на челу Јужних Славјанах поставила ... али се види све Твоје изопачују. Спасио си престол, династију и све њене посљедоватеље; учинио си им услугу какву им нико јоште није учинио од њина постања, па твоји дужници послуже неколико дана мјесто захвале намећу Далмацији стари гвоздени јарам. А Далмација је Твоја бановина. Далмација за дивним братством не чезне али што је сирота крива кад не види даље од носа. Али сада, или хоће или неће, морати ће се трести талијанства... Рашта смо привикли робовати, рашта своје силе познавамо? Рашта неко слијепо задахнуће управља Славјанима, те се самовољно у туђе вериге вежу? Ја сам, истина је, с овом шаком народа под анатемом тирјанства и шпионства слободан, али шта ми је боље кад гледам околу милионе моје браће ће стењу у туђе ланце?... И што се снажном мишицом не узмогне држати оно све треба за ништа сматрати". Његош је био убијеђен да је Јелачић послани месија према коме је "цијели народ наш" упро очи јер је у стању да ослободи Јужне Словене, и да уклони "гадну љагу са лица силних Славјанах, који до дана данашњега ништа друго нијесу били до продани и жалосни робови и надничари других народа". Стављао му је до знања да је то "задатак велик", и да "њим Европа нови лик добива".

Уједињени Јужни Словени – држао је Његош – Европи је требало да дају тај нови лик, не питајући се колико је то историјски било реално. Зато је настављао да се упорно залаже за њихову сарадњу и јединство, у првом реду за заједничку акцију Срба и Хрвата, јер је у тој сарадњи видио и највећу залог за остварење њихових националних интереса. Тако он, почетком 1849. године, у једном писму подсећа Димитрија Медаковића, познатог српског публицисту и историчара, родом са хрватског простора, на националну обавезу изграђивања сталне сарадње и јединства између Срба и Хрвата: "Једном смо вас поздравили да се придружите браћи Рватима, да сте заједно док вас зла срећа понијела није". Није то било ништа друго него настојање да се истраје на југословенској линији.

Међутим, већ од првих мјесеци 1849. године, развој догађаја се кретао таквим током да је Његошу постајало све јасније да ће неминовно услједити неповољан исход српског и хрватског покрета у Аустрији, а тиме је почела да блиједи и његова слика, да се топи његова нада и у остварење југословенске идеје. Сазнање да је бечка влада Јужне Словене смишљено и лукаво водила и усмјеравала против револуције да би спасила двор Хабзбурга и Монархију, а не да би им омогућила било какво уједињење, макар и под "ћесарским штитом", као и да је Јелачић био и остао само ревностан аустријски генерал – било је за Његоша велико разочарање. Тако је с током даљег развоја догађаја његов

тон постајао све оштрији и пријекорнији у обраћању Јелачићу све док се односи међу њима нијесу потпуно охладили и најзад се угасили. Тек онда је црногорском митрополиту и владару почело да бива јасније, да му се бистри замућеност од заблуда да је бан Јелачић богом дана личност која ће ујединити Србе и Хрвате. Како је вријеме одмицало а политичке прилике се мијењале, и њему, Његошу, све више се хрватски бан показивао као изразити представник аустријског схватања *славизма*, односно политике рјешавања проблема Словена у склопу Монархије. Постајало му је јасно да је и он имао заслуга што се о Јелачићу стварала илузија као о народном бану, човјеку који је, будући да је потицао из редова војног племства, обећавао да ће испунити народна очекивања. У том смислу су га хвалили и српска штампа и истакнути појединци из српског народа. Наравно, Хрвати су у тим похвалама били још издашнији.

Оно што је наслућивао, пишући Станку Вразу, у јесен 1848, да уочава "страшне погрешке" нашега народа и његових вођа, и "да се од правог циља далеко отступило", с надом "да се варам", на жалост, потпуно се обистинило. Расплет догађаја 1849. године му је показао право лице и Јелачића коме је прорицао улогу спаситеља, месије Јужних Словена. Сазнао је да бан хрватске троједне краљевине, као дисциплинован аустријски генерал, није марио за југословенство нити је за њега био спреман да било шта жртвује на штету Аустрије. Показало се колико је и сам Његош био у заблуди, вјерујући да ће Хрвати и Срби под Јелачићем, успјети да се осамостале и да у погодном вријеме створе једну јужнословенску државну заједницу.

Губљење наде у остварење идеје југословенства јасно се ишчитава из Његошевих писама (писаних априла и маја 1849), српском кнезу Александру Карађорђевићу и дубровачком књижевнику Меду Пуцићу. Кнезу Србије он пише да се српска политика у Војводству која је бранила Србе од Мађара, свела у најамништво за Аустрију. Јер: "Војводство на слабе гране стоји, па и да је сасвим ослобођено од Мађара, за српство никаква напредка, како Срби за себе не војују него за туђина". Разочаран у покрет Срба и Хрвата, истицао је даље да је било много боље да се Србија, умјесто ангажовања на страни Срба у Војводини заједно са Црном Гором, окренула према Босни и Херцеговини и да су помогли њихово ослобођење од Турака. "Данас би се у рукама имало оно што се не би могло лако изгубити" – закључује Његош самоувјерено.

Његошево писмо Дубровчанину књижевнику Меду Пуцићу још више свједочи о његовом разочарању у исход покрета Срба и Хрвата у Аустрији, не скривајући мисао да је југословенство још увијек само "идеална ријеч". "Ја сам се у почетку нешто надао" – пише Његош Пуцићу, 23. априла (5. маја) 1849. – "но данас видим да је засад југословенство идеална ријеч која само грознијем гласом лијепо звони. Што

је Бановина (Троједна Краљевина) и Војводство? То су мртве историчке ријечи – друго ништа. Југословени силе своје не познају, па и заслуге своје не виде. Стога они себе и предају слијепо у безусловно ропство туђину. Ово је вјечна мука за оне који су њихови и за оне душе које ово осјећају – него свеједно бива кад наша браћа не знаду разумјети што је дична слобода".

Иако је Његош био против политике Мађара и Италијана, односно њихове револуције због тога што је угрожавала национална права словенских народа, то не значи да је био он и против сваке револуције. Напротив. Зна се да је он, заједно са Гарашанином и другим водећим личностима Србије онога времена, разрађивао програм и припремао побуне и устанке српског народа у Турској, у комбинацији с ослободилачким акцијама Црне Горе и Србије. На том плану, он је био у ствари национални револуционар у данашњем значењу тог појма. У припремању и разгарању ослободилачког покрета око граница Црне Горе Његош је доиста био револуционаран борац какав одговара револуционарним приликама.

Када је избила револуција 1848. године, захвативши и наше земље под Аустријом црногорски владар и владика, се брзо увјерио да Јужним Словенима ни револуција неће донијети социјално и национално ослобођење. Мађари и Италијани су у 1848. години, чак, још више насрнули на јужнословенске земље и народе, запријетивши њиховом националном опстанку. Аустрија је то искористила и Јужне Словене усмјерила против револуције, будући да су од ње и сами били угрожени, дајући им у почетку наду (прокламовану уставом и другим привременим политичким и социјалним уступцима) да је могуће да дође до њиховог уједињења под круном ћесарског црног двоглавог орла. Његош је то схватио као могућност да се Срби и Хрвати осамостале и усмјере ка југословенској независности. Њему је то у датим условима изгледало реалним избором. Јер, и Црна Гора и Србија као државе биле су недовољних снага, а ни код Срба у Угарској и на хрватским просторима није било снага које би, и да су биле револуционарно далековиде, биле кадре да српско–хрватском покрету дају другачији смјер од оног који је одговарао њиховим властитим локалним интересима.

Његош се и после тријумфалног завојења Баховог апсолутизма у Монархији, мада разочаран свим оним што се десило са обећањем Беча Јужним Словенима, није одрицао југословенске идеје и вјере да ће једног дана доћи до стварања Југославије.

VI

Послије угушења револуције 1848/49. године, Његош, досљедан идеји о ослобођењу српског народа, сматрао је да најприје треба све

снаге усмјерити на сламање Турске, па тек онда радити на изграђивању јединства Срба са Хрватима и Словенцима. Стога се радо приклања Гарашаниновој концепцији борбе за ослобођење српског народа, залаже се за реализовање његовог тајног плана припремања општег устанка против Турака, о чему свједоче његови поновни разговори и договори са Матијом Баном који га је по други пут посјетио на Цетињу, у прољеће 1849. године, и конкретније га упознао са завјереничким плановима Уставобранитељске владе. Посљедње двије године живота црногорског владике протекле су у знаку тјешње политичке сарадње између Цетиња и Београда. Цетиње од оног доба постаје још истакнутији српски центар националне активности одакле се усмјерава дјелатност завјереничких организација, створених према Гарашаниновим плановима припремања устанака. Његош у оно вријеме одржава тајне вечере и са Арбанасима католицима (Миридита), придобија их за борбу против турске власти. Он је био дубоко увјерен да ће замишљена акција уродити плодом, о чему јасно говори и чињеница да је, растајући се са М. Баном, нови сусрет романтичарски договорио у српској средњовјековној пријестоници Призрену.

По Његошу, Црна Гора је према Србији била нешто најближе – "цијела и родна сестра". Али не и исто. Јер, он прави разлику између Црногораца и Србијанаца – разликовање је најприје због државности, али и због народног менталитета и других специфичности. По њему Црна Гора и Србија су двије државе једног народа – државе настале и сличним и различитим начином борбе против заједничког непријатеља. Зато Његош и пише: "једноплемена мени Србија", што у његовом језику и идеологији српства значи нешто крвно и духовно најближе Црној Гори, а разлике се само очитују кроз историјско постојање двије српске државе. За њега идеја српства је најснажнија баш ту у Црној Гори коју он назива "Српски крвави крш". У томе истицању идеје црногорског српства он је видио реалност борбе за слободу и егзистенцијални опстанак Црногораца, прије свега за њихов духовни опстанак. Црној Гори и Србији, Његош је у националном заносу – понесен српством и југословенством – намјењивао у оно вријеме највећу улогу у рушењу Турске, без обзира на то што оне за такву улогу, задатак, нијесу имале реалних снага. Он је до краја живота стајао на становишту рушења Турске – у име слободе – упркос чињеници да су велике силе биле за одржавање њеног територијалног интегритета.

Европа је послје слома револуције улазила у мирније политичке воде, па се наслућивао и крај планова о свеопштој акцији коју су Београд и Цетиње припремали против Турске. Било је јасно да Београд и Цетиње више нијесу, и да су имали снага, могли било шта предузети против Турске, јер су европске силе стајале на становишту да она треба да опстане у дотадашњим границама. Политички разлози за такав њихов став налазили су се у веома сложеним политичким и социјал-

ним приликама Европе онога времена и политици легитимизма. Његош је то уочавао, али као да није хтио у све то неповољно за српски народ да вјерује. Стога наставља да одржава везе са околним народним првацима у Херцеговини, Васојевићима и другим областима и да их храбри и подстиче на борбу против освајача. Радио је на придобијању за хришћанску ствар и великог католичког албанског племена Миридита и других тамошњих племена.

Али 1850. године веома тешко и болно је доживио трећи сусрет са Матијом Баном, повјереником београдске владе који му је, дошавши да га посјети обољелог, саопштио да је у Београду пала одлука да се распусте све тајне организације које су биле створене ради припрема устанка. Но, без обзира на то разочарање изазвано вијешћу о растурању устаничких организација и гашењу свега што је било створено за борбу, он, Његош, није пао у очајање. У њему је до посљедњег даха остала неугашена и српска и југословенска идеја. "Само обмана је убитачна и за људе и народе... Ја злу свакојем гледам право у очи" – написао је он јануара 1850. године – Стевану Книћанину. За Његоша су само привремено биле потиснуте наде у будућност српства и југословенства.

Југословенска идеја као шира од српске заокупљала је и храбрила Његоша до посљедњег његовог даха, све до преране смрти октобра 1851. године. То потврђује и његово писмо словеначком лингвисти и свом пријатељу Францу Миклошичу, од 12 (24) марта 1850. године, у којему му пише да са нестрпљењем очекује појаву његовог рјечника за који каже да ће бити "највећа драгоценост нашега жалоснога књижевства" и да ће имати велики значај за даљи развој културе Јужних Словена. "Та то је светиња словенска, која је до данас трунула у талогу невјежества, заробљена народом забаченим самим собом". Интересовао се и за најављени Миклошичев лист на који жели да се претплати, а његов секретар Милаковић ће му слати и "погдје који" прилог из Црне Горе за исти. Писмо Миклошичу завршава: "Ви сте на мјесто те можете велику ползу принијети силноме но кукавноме и слијепоме југословенству".

Дакле, Његош је идеју о југословенству као опцију за ослобођење од туђина, за политичку и културну еманципацију Јужних Словена његовао све до смрти. То се да видјети и по томе што је он послје слома револуције у Европи и промјене става Беча према Србима и Хрватима, са Гарашанином разрађивао револуционарни план о акцији ослобођења области између Црне Горе и Србије, с визијом стварања јединствене државе која би се даље ширила на Босну, а затим би у савез с њом ушла Хрватска, а можда и словеначке покрајине. Тако се у том Његошевом и Гарашаниновом плану наслућивала идеја о будућој југословенској федеративној државној заједници. Његову снажну југословенску мисао потврђују и они познати сихови, које је ставио као мото у свом "Лажном цару Шћепану Малом", а који гласе:

"Не пита се ко се како крсти,
Но чија му крвца грије прси,
чије л' га је задојило мл'јeko –

И у предговору "Шћепана Малог" Његош налази за потребно да спомене југословенство, објашњавајући да је у Венецијанском архиву истраживао грађу "о чудноватом Шћепану и о другијем стварима от- носећи се Југословенства". А на корицама ове своје посљедње књиге назначио је да је штампана "У Југославији" 1851. године.

Његош, као што то чини касније Јосип Јурај Штросмајер, сматра да су Срби и Хрвати међусобно врло блиски, али је уважавао и посто- јање разлика између њих, као и између њих и других јужнословенских народа, те да их карактеришу и друге особености (језик, култура, мен- талитет и др.) настале првенствено усљед различитих вјера а и њихо- вог природно историјског развоја. Али и он, као и Штросмајер (били су приближно истих година – Његош рођен 1813. а Штросмајер 1815) сматрао је да вјерске разлике и друге народносне особености не треба да буду сметња заједничкој борби и уједињењу Срба и Хрвата у чијој се основи налази етничка сродност и блискост културе. Занимљиво је истаћи да нијесу познати било какви подаци о везама Његоша и Штро- смајера. Нема сумње да су Штросмајеру морали бити познати Њего- шев политичко–државнички рад и књижевно стваралаштво. Његошу је, међутим, Штросмајерова активност – вјерска, национална и кул- турна – вјероватно била мање позната, јер овај велики Хрват и Југо- словен запаженије је ступио на политичку и културну позорницу Ју- жних Словена тек после смрти црногорског владике, владара, пје- сника и филозофа. Што се тиче Штросмајеровог сталног и свестраног интересовања за Црну Гору оно почиње после 1860. године, поклапа се са почетком владавине књаза Николе и траје све до Штросмајерове смрти 1905. године.

Иначе, име Југославија од Његошевог доба ће се снагом његошев- ске мисли неодољиво пробијати из тајних и јавних договора и нараста- ти све док је постало општеприхваћено за име новостворене државне заједнице Југословена (1918). Оно ће наставити да живи и да добија све више значење и у Црној Гори.

Све до сада речено, јасно говори да је Његош емотивно политич- ки и поетски његовао југословенску идеју, и вјеровао је у историјску будућност њеног остварења. Југословенска мисао за њега је очиглед- но била нешто дубље и више од државног и политички прагматичког циља. Видио је он у њеном остварењу пројекцију заједнице југосло- венских народа, задојених свијешћу истој историјској судбини.

Југословенска идеја практички и политички у патријархалној и си- ромашној сељачкој Црној Гори, упућеној на сталну борбу са великим унутрашњим тешкоћама и недаћама и (наравно) спољним непријате-

љем, држави која се тек изграђивала, није могла ухватити чвршће коријене. И сам Његош, иако је идеји југословенства удахнуо своју широко племениту душу, своју оригиналну и визионарску мисао, није успио да ту мисао до краја развије и учини јаснијом својим наследицима на кормилу државе.

У својим политичким и слободарским визијама Његош је ишао од црногорства ка српству, а од овог к југословенству као најширем опсегу и суштински најтемељитије заснованом рјешењу црногорског односно српског ослобођења, али и ослобођења и уједињења и осталих југословенских народа. Његошево црногорство–српство–југословенство не треба тумачити као степеновање идеје ослободилаштва већ прије као природно историјско–уочавање сличности, истовјетности и различитости и могућности да се оствари национална слобода Јужних Словена. Зар се такво увјерење великог мислиоца може данас називати заблудом?!

Што се тиче словенства, које је Његош поистовјећивао и са панславизмом, оно такође у Црној Гори као идеја није имало снажнијег ослоња. Он истина често говори о словенству, али, будући да је оно било без неке дубље садржине и уочљивих циљева, то чини искључиво из прагматичних разлога. У читавом српству, а посебно у Црној Гори, није било услова да се развије панславистичка идеја, иако су постојали и политички и животни разлози да се Црна Гора стално држи православне и словенске силе Русије. То је, истина, у Црној Гори подстицало вјеровање о заједничком прасловенском поријеклу и Срба и свих других словенских народа, дакле не само оних на Балканском полуострву. И тај мит је нарастао и хватао маха у Црној Гори, можда више него било гдје друго на јужнословенском простору. Његош је и том миту такође додао доста свог квасца, али не онолико колико је то учинио у промовисању идеје југословенства.

VII

Послије Његошеве смрти (1851) више од деценије као да се кида нит у југословенској мисли у Црној Гори. За вријеме владе Његошевог наследика књаза Данила (1851–1860) у политичкој опцији, у његовим спољнополитичким плановима, фигурира само црногорско–српска идеја. Његови ослободилачки планови не иду даље од етничких граница распрострањености српског народа. Чини се да и то говори да је југословенска идеја малаксала послвије револуционарне 1848/49. године.

Међутим, у доба књаза (од 1910. године краља) Николе (1860–1918) који се зналачки користио владарским угледом и политичком мишљу својих претходника, југословенска мисао поново оживљава у Црној

Гори. У периоду 1860–1878. године, када Црна Гора наставља с политиком разгарања ослободилачког покрета српског народа под турском влашћу, због чега је два пута била принуђена да води рат против Турског царства, књаз Никола испољава амбицију да ослобођено српство уједини под својом династијом и да заузме мјесто и на београдском трону. Са том политичком амбицијом он се носи, почев од погибије кнеза Михаила Обреновића (1868), који је и сам стварао визију југословенства као оквира за рјешавање ослобођења српског народа и рјешења националног питања, па све до почетка XX вијека, док није уклоњена (1903) династија Обреновића са пријестола у Србији. Разумије се, црногорски владар заокупљен идејом српства није могао а да се понекад не понесе и с идејом југословенства. О томе свједоче поједини његови политички списи, писма и други оновремени извори.

Нарочито о књажевом схватању југословенства свједочи преписка коју је водио са ђаковачким бискупом Јосипом Јурајем Штросмајером, а затим и другим личностима из јужнословенских политичких и културних кругова. Из тих изворника да се уочити да је црногорски владар испољавао тежњу и жељу да буде носилац не само идеје српства већ и југословенства. Идеја о политичкој и државној заједници Јужних Словена црногорском владару била је пријемчива, с притајеном надом да сам стане на чело будуће југословенске заједнице. Његову југословенску мисао потхрањивао је и Штросмајер дајући му предност у српству и подвлачећи углед и привлачну снагу Црне Горе међу Јужним Словенима и Словенима уопште. Ријечју, за закључивање о поимању југословенства књаза Николе од нарочитог значаја су његова пријатељска писма која је, осим Штросмајеру, писао и Фрањи Рачком, истакнутом хрватском научном, културном, јавном и вјерском раднику. Та преписка, а и други оновремени извори, јасно потврђују да је Никола Петровић, оживио Његошеву југословенску мисао. Његову југословенску мисао у Његошевем духу најбоље илуструје пјесма "Нова звијезда", којом је у патриотском тону поздравио хрватску "Народну мисао" сљедећим стиховима:

"Зове Србе и Словенце
и Хрвате, дјецу своју,
братству, слози, заједници,
да у колу запоју".

Позивајући на слогу, братство и јединство Србе, Словенце и Хрвате, књаз недвосмислено пјеснички изражава став да се на тај начин брани југословенска заједница:

"За одбрану Југославије
и за братску заједницу
брат је брату дужан
да га пази ка' зјеницу".

И даље:

"Нек је проклет сваки онај,
ко нам на пут слози стаје,
и ко мили род туђину
за тричави дар издаје".

Ове књажеве југословенске политичке мисли несумњив су одблесак његових схватања трагичне судбине издијелених и потлачених југословенских народа и њихове историјске потребе да се ослободе и уједине у једну државну заједницу коју и он назива Југославијом.

Југословенска идеја у Црној Гори до 1918. године имала је својих сљедбеника и у широј јавности, прије свега у редовима интелигенције школоване у Београду, Загребу и другим југословенским градовима, као и на разним европским универзитетима. Југословенску идеју су пропагирали и ширили и поједини "извањци", који су као школовани људи долазили из разних југословенских крајева у Црну Гору, гдје су радили на њеном просвјетном, културном, привредном и другом препороду. Један од првих "извањаца" који је ширио идеју југословенства и словенства у Црној Гори био је Србин из Далмације Јован Сундечић. Он је за новац, који је књазу Николи даровао Штросмајер, набавио штампарију и 1865. године покренуо годишњак "Орлић", који је уређивао у духу свог претходног југословенског рада у Далмацији. Око "Орлића" Сундечић је окупао истомишљенике из разних југословенских крајева. Овај годишњак је извор и словенофилских схватања, која свједоче да их је Сундечић некритички преносио у "Орлић" из руских гласила која су била под утицајем славенофила. То романтичарско југословенско и свесловенско расположење карактеристично је нарочито за прва годишта "Орлића". На његовим страницама Црна Гора је често истицана као југословенски Пијемонт, што је нарочито било изражено послје убиства кнеза Михаила Обреновића.

Југословенска мисао се провлачи у разним написима, родољубивим пјесмама и многим другим текстовима књижевног, публицистичког и историографског жанра и у листу "Црногорац" (1871–1873), а затим у "Гласу Црногорца", полуваничном гласилу црногорског двора и владе. Она се спомиње упоредо са српством, јер и српство и југословенство су у Црној Гори идеје водиле за задобијање слободе. Трајаће то тако све до 1918. године.

Јавно мњење у Црној Гори у XIX и на почетку XX вијека није било развијено и од утицаја на политичку мисао и њен развој, јер ова земља је тек стварала предуслове за "читалачку револуцију". Просвјета и култура се нешто бржим темпом развијају тек послје Берлинског конгреса (1878), који је Црној Гори признао независност и територијално удвостручење са ослобођеним градовима Подгорицом, Никшићем, Баром, Улцињом и Колашином. Посљедње двије деценије

XIX вијека и друштвено–економски развој у Црној Гори тече нешто брже капиталистичким смјером. Али све до краја државне самосталности и независности Црне Горе у њој је грађанска класа била малобројна и без већег утицаја у политичком, социјалном, па и просвјетном и културном животу земље. Главна политичка и идејна снага, мимо двора и његовог окружења била је и малобројна црногорска интелигенција, нарочито на освитку XX вијека. Број становника који је био описмењен је тако мали да оно није битно могло утицати на формирање јавног мњења.

У Црној Гори је најдуже излазио само један лист – "Глас Црногорца" и то као полузванични политички орган цетињског двора и црногорске владе (у међувремену су се појављивала и друга гласила али су она обично била кратког вијека). "Црногорац", а затим и "Глас Црногорца" доносили су прилоге и разне чланке и од сарадника изван Црне Горе, међу којима је било и оних који су јасно изражавали и своје југословенске погледе. И уредници и сарадници "Гласа Црногорца" из Црне Горе у својим текстовима често су се дотицали питања југословенства. Примјера ради, у рубрици "Просвјета, књижевност и умјетност" овог гласила честе су вијести о политичким, културним и просвјетним приликама Срба у Војводини, затим Срба и Хрвата у Хрватској, писало се и о културним појавама и код Словенаца. У тим написима су се изражавале не само симпатије према Хрватима и Словенцима већ се истицала и жеља у име *црногорсџива* и *срџива* уопште за успостављањем чвршће политичке, културне и просвјетне сарадње са осталом југословенском "нашом браћом". Тако у новинским написима, поред разних синтагми о српству, често се сусрећу називи: "југословенски", "југословенска", "Југословен", "југословенство" (на примјер: "југословенски умјетници", "југословенски алманах" и сл.)

Писало се у црногорској штампи и осталој периодици и о истакнутим људима са југословенског простора који су били носиоци југословенске политичке мисли и који су били запажени у политичком, културном, просвјетном и другом јавном животу код Срба, Хрвата и Словенаца. Новине су доносиле вијести о свакој манифестацији југословенског карактера.

И у некролозима појединим истакнутим личностима са југословенског простора истицало се, између осталог, и њихово залагање за ослобођење Јужних Словена и њихово уједињење, наглашавала и хвалила њихова југословенска мисао. Тако, на примјер, поводом смрти Јосипа Јураја Штросмајера, "Глас Црногорца" у броју 13, 2 (15) априла 1905, на првој страни објављује некролог у коме се, између осталог, каже да је умро "највећи поборник југословенске заједнице", човјек који је "радио свим силама око напретка цијелог Словенства и духовног и културног уједињења појединих југословенских племена". Ту се још каже да се и Црногорци "уз остало Словенство" придружују "жа-

лости братскога нам хрватскога народа и с искреном се тугом праштамо од овог великог Словенина", испуњавајући тиме "само часну дужност вјерном и искреном пријатељу, који је као човјек широких погледа Србина и Хрвата за рођеног брата сматрао и цио се живот спасоносном мишљу југословенске заједнице заносио".

А у телеграму саучешћа књаза Николе поводом "смрти владике Штросмајера, велика човјека и свјештеника, великог Хрвата и Словенина", и једног од "најпоноситијих синова нашега југа", истиче се и сљедеће: "Које срце југословенско није гордошћу закуцало онда, кад му се и сами Рим и сви прваци римске цркве на ватиканском сабору задивише рјечитости и чистотом језика Цицерона! Слава великом Југословену и Хрвату, брату Србинову, и тихи покој души мога доброга пријатеља".

И ове мисли књаза Николе јасно изражавају његов однос не само према Штросмајеровом југословенству већ и сопствени став према југословенској идеји.

У првој деценији нашега вијека у Црној Гори се све више говорило о потреби културног зближења Јужних Словена, писало се у духу југословенске мисли. Тако, уредништво "Дана", часописа за науку и књижевност, који је почео да излази у марту 1911. године, у својој Рјечи у првом броју, истиче да ће му бити велико задовољство, "ако и с наше стране допринесе културном зближењу Славенскога Југа". Поједини црногорски студенти у Београду, посебно они блиски "Словенском југу", као и они што су били окупљени око Удружења југословенских академских друштава у Прагу, или појединци са Загребачког свеучилишта, такође, шире и пропагирају југословенску мисао, истичући да она, као знатно шира од националних идеологија, може све наше народе зближити и ујединити.

Међутим, овим што сам навео никако се не исцрпљују помени у залагању за остварење југословенства у Црној Гори до Првог свјетског рата. Јер, као што је на почетку констатовано, темом југословенства у Црној Гори готово нико се није посебно истраживачки бавио. О њој је више узгредно писано и то у оквиру других општијих историографских и историјско-књижевних тема. Стога је ово прилика да се нагласи потреба да се и ова тема истражи и осмисли у форми научне синтезе. Био би дуг и лијеп прилог историји југословенске мисли уопште. Када ово констатујем имам у виду и научну неистраженост идеје југословенства у политичком парламентарном животу Црне Горе послје 1905. године, када је црногорска држава добила први устав у њеној историји.

Наиме, Црна Гора је све до 1905. године, док црногорски владар, њен господар није под притиском нових друштвених снага, народу "даровао" Устав, била лишена политичког живота и парламентаризма каквог су имале остале државе ондашње Европе. У погледу политич-

ког живота и политичких странака она је заостајала и за Србијом онога времена. Тек после сазивања прве законодавне народне Скупштине (изабране 1906. на основу "дарованог" устава), почетком 1907. године, долази до формирања Клуба народних посланика из чијег ће се језгра формирати Народна странка (популарно звана "клубаши"), прва и једина грађанска странка у Црној Гори до 1918. године. У Програму Клуба, односно Народне странке, о задацима на спољнополитичком плану, између осталог, се каже да ће она гајити и идеју "о југословенској заједници". Тако Народна странка, упоредо са српском идејом изражава свој став да ће његовати и југословенску идеју која има перспективу и која треба да резултира стварањем југословенске државне заједнице. Но, будући да књаз Никола није давао маха опозицији и да је био апсолутни господар у Црној Гори, то је убрзо дошао у сукоб с Народном странком и забранио њен рад и њен орган – лист "Народна мисао", а затим и распустио Скупштину. Забрана дјелатности Народне странке и излажења њеног листа, разумије се, негативно се одразила и на снажење југословенске политичке мисли у Црној Гори. Тако су се на ширењу југословенске идеје до 1914. године ангажовани само појединци јер није било организација које би на томе радиле.

Када су на изборима за Народну скупштину у јануару 1914. године поражене политичке структуре блиске аутократском режиму краља Николе, а управу земљом преузела коалициона влада под предједништвом дивизијара и сердара Јанка Вукотића, у којој је било и неколико присталица бивше Народне странке – изгледало је да су створени повољни услови за нешто демократскији и динамичнији политички живот у Црној Гори. Тако већ у фебруару новоформирана Вукотићева влада излази пред Народну скупштину са програмом свога рада, у коме се о спољној политици, између осталог каже:

"Ми стојимо на народном јединству Срба и Хрвата и, вјерни традицијама Црне Горе и њених Господара, најизразитије ћемо радити на југословенској солидарности и заједници, учествујући у свим културним потхватима југословенским према нашој величини и снази".

Са тим спољнополитичким програмом, који је Скупштина једногласно увојила, Црна Гора је шест мјесеци касније ушла у Први свјетски рат, у рат против Аустро–Угарске која је запријетила затирањем српства, па и југословенске идеје. У ратној Прокламацији Црногорцима, Краљ Никола је, између осталог, истакао да Црна Гора улази у овај "свети рат" у коме јој је дужност да брани "слободу Српства и Југословенства". Напад Аустро–Угарске на Србију је Црногорска влада оцијенила и као истовремено напад на Црну Гору. Зато је изјавила да ће се обје земље борити до краја, заједно са својим савезницима, за слободу српског и осталих југословенских народа. То је био и основни ратни циљ Црне Горе у овом тешком, крвавом и разарајућем рату. Борба за одбрану српства у Црној Гори је, нема сумње, схваћена и као

одбрана југословенства, што се може доказати историјским чињеницама из Првог свјетског рата (1914–1918).

VIII

Југословенска идеја у Црној Гори дошла је до свог пуног изражаја, нарочито у одређењу за стварање Југославије, 1918. године. У новембру 1918. године Црногорци су се огромном већином изјаснили најприје да се Црна Гора уједини "с братском Србијом", а затим да "тако уједињена ступи у заједничку отаџбину нашег троплеменог народа Срба, Хрвата и Словенаца". У Одлуци Велике народне скупштине српског народа у Црној Гори, донијетој 13 (26) новембра 1918. године у Подгорици, између осталог, се наводе историјски, национални, културни, економски и политички разлози и интереси, "српског народа у Црној Гори" који императивно "изискују уједињење", који налажу неодложност да се Црна Гора нађе у крилу "велике уједињене Југославије".

Ни у једној југословенској земљи, као у Црној Гори, новембра 1918. године, чини се, није било толико народног усхићења, одушевљења и прихватања новостворене државе. Документа говоре да се, овдје, у Црној Гори клицало уједињењу више него било гдје на југословенским просторима. И та историјска појава тражи хладну научну анализу и расправу. Јер, у ово наше вријеме, када се често врло нетачно и безразложно негирају све вриједности југословенске државе – прве и друге Југославије – и о тој појави, тој емотивној страни прихватања новостворене заједнице треба поразговарати. Утолико прије што је очигледно да југословенска идеја није била наметнута црногорском народу одозго већ је била израз његових свјесних жеља и хтјења, које је он одраније у себи носио. Стога нијесу у праву они аутори који данас тако бучно и без историјских аргумената говоре и пишу све најнегативније о стварању југословенске државне заједнице (1918), изричући и такве неистине, као, на примјер, да је Црна Гора у новој југословенској држави доживјела "највеће ропство" у својој цјелокупној историји, да је то за њу била велика заблуда и још неке друге неисторијске квалификације. Држим да ће се на овом скупу научно и о томе расправљати.

Моје скромно мишљење је било, и данас јесте, да је уједињење југословенских народа и стварање југословенске државне заједнице 1918. године био догађај од епохалног историјског значаја. У томе сам сагласан с нашим врским историчаром Бранком Петрановићем. Тај револуционарни и прогресивни чин био је – по ојени и многих других истакнутих историчара – резултат дугог процеса сазријевања југословенске идеје која се у току Првог свјетског рата трансформисала и

изразила у облику југословенског политичког питања од европског и свјетског значаја. Стварање Југославије подржала је Европа на начелу национализма XIX вијека. Према томе, Југославија је 1918. године резултирала из природно–историјског тока националних покрета више од једног вијека у југословенским земљама, покрета који су ишли смјером борбе за ослобођење од туђина и за интеграцију друштава југословенских народа, што су подржале силе побједнице у Првом свјетском рату. Данас треба расправити питање: Зашто је та иста Европа, уз моћну подршку САД, подржала сецесионистичке снаге и разбила Југославију?

И да закључим: у природно историјском кретању и сазријевању националних покрета на југословенском простору, југословенска идеја у Црној Гори се изражавала као народна свијест и као тежња за јединством свих подручја на којима је живио јужнословенски свијет и, наравно, изражавала се у тежњи за стварањем једне јаке државне заједнице. Но, с обзиром на сасвим ограничене друштвене снаге којима је Црна Гора располагала, на њене крајње оскудне економске, политичке, културне и друге потенцијале, југословенска идеја у Црној Гори није могла више доћи до изражаја него што је овдје показано. Она се највише и манифестовала у очекивањима, надању најбољем за све југословенске народе. Разлога за то има више, неке сам већ спомињао а њихова разрада овдје не би ни била могућна.

Ипак, држим да је оно што је југословенска мисао значила и подстакла у Црној Гори – од времена када је Његош још далеке 1847. године својом пјесничком ријечју и политичком визијом исказао свој став за уједињење Јужних Словена, а о чему се размишљало све до 1918. године – представљало значајан допринос југословенској идеји која је нарастала и снажила и код других југословенских народа. Његошево српство и југословенство се ујединило, истина, много касније, и свакако, под условима другачијим од оних о којима је он размишљао. Година 1918. је била наслућена у Његошевем југословенству. Црногорци су се готово без остатка и прије 1918. године определијели за уједињење са осталим југословенским народима, очекујући да ће у новој држави остварити своје интересе и жеље. Историјско искуство, међутим, говори да се та очекивања нијесу у много чему остварила. Но, у сваком случају нијесам сагласан са онима који данас тако олако изричу судове да је Југославија била историјска грешка, "Скадар на Бојани" – како то метафорично исказа један амерички историчар хрватског поријекла.

Овај научни скуп доживљавам као погодну прилику и право мјесто да потражимо одговор на питање: Де ли је уједињење 1918. било историјска грешка или епохални историјски чин који нијесмо знали искористити за интеграцију југословенских народа по узору на друге европске народе или оне процесе који се одвијају на америчком кон-

тиненту, и да о овим проблемима понудимо нашој јавности стручно и научно виђење. Дакле, треба покушати да се одговори и на питање: Који су то били – унутрашњи друштвено–политички и спољнополитички– чиниоци који су Југославију од 1918. године па до наших дана чинили нестабилном државом.

Academician Miomir Dašić

ON ROOTS AND DEVELOPMENT OF YUGOSLAV IDEA IN MONTENEGRO UNTIL 1918

S u m m a r y

The paper demonstrates that Yugoslav idea was carefully cherished in Montenegro, the roots of its genesis are found in nationally constructive thoughts of Montenegrin metropolitan, ruler and wise political philosopher Petar I Petrović Njegoš, who, back at the end of 18th and the beginning of 19th century was elaborating the political plan on liberation of Serbian, respectively Slavonic world and creation of *Slavonic–Serbian (slavjano–serpskog)* kingdom which would be created of Montenegro, the regions of Medieval Zeta, Raška, Herzegovina, Dubrovnik's Republic and Dalmatia. Dubrovnik was designed as a centre of that kingdom, and a member of the Romanov Dynasty would take a lead in it, whereas his assistant would be Montenegrin Metropolitan. In 1807 Russian Government thought that Bosnia should also be a part of this Slavonic kingdom. This way projected state, in which, in addition to Serbian there would also be a part of Croatian people and a part of Slavonic population which accepted Islam, represents the first concrete consideration on creating of one Yugoslav state association on the ruins of Turkish and Austrian kingdoms. But the constellation of political circumstances in Europe, insufficiency of domestic powers, as well as reluctance of Russia to get involved in implementation of this autochthonous Yugoslav idea, caused the implementation of Yugoslav state union to be postponed for some later time; more than one century elapsed before it was created.

Yugoslav idea in Montenegro was clearly and powerfully formulated and promoted by Petar II Petrović Njegoš (1830–1851). He also established the name Yugoslavia. Revolutionary situation 1848/49, seemed appropriate to Njegoš for the Serbs and the Croats, as well as for other Southern Slavs, to liberate themselves from the strangers rule and to create one state association to which Yugoslav name would fit the best. In this respect he was also undertaking some practical steps: he was inviting Orthodox and Catholic people in Boka Kotorska, Dubrovnik's

Region and Dalmatia, to achieve the unity as a precondition for a defence against the possible Italianisation. He was inviting the Serbs from Southern Hungary to unite with the Croats in their struggle against the Hungarian Government which threatened them by hungarianisation. He was offering to *ban* (civil governor) Josip Jelačić also a military assistance in order to protect the Croats and the Serbs from Hungarian aggression, which was expressed in suppressing of their national rights. In this paper it was shown that Austria used the Serbs and the Croats, not allowing them to implement Njegoš's Yugoslav idea. Regardless of the disappointment because of the negative result of events in 1848/49 for the Serbs and the Croats, Njegoš had not stopped to hope in implementation of Yugoslav idea. This is witnessed by the fact that on the covers of his last book "The Fake Czar Šćepan Mali", he noted that it was printed in Yugoslavia, in 1851.

Yugoslav idea which was powerfully initiated and personally promoted by Njegoš, could not have made deeper roots in patriarchal tribal and poor Montenegro, directed to permanent battle for overcoming the internal difficulties and shortcomings, and even more with the external enemies. In times of Prince Danilo (1851–1860) Yugoslavianism was hardly mentioned. It revives again only in times of the rule of Prince and King Nikola (1860–1918). This Montenegrin ruler and poet, as well as Njegoš, wrote letters and verses in patriotic spirit, invited for harmony, brotherhood and unity of the Serbs, Croats and Slovenians in his poem "For Defence of Yugoslavia". Yugoslav idea was gaining the increasing number of followers in Montenegrin intellectual circles and in wider public from the end of 19th and beginning of 20th century. This is witnessed by articles in press and periodicals, correspondence between King Nikola and eminent personalities of cultural, political and public life from Croatia and other Yugoslav countries, exchange of ideas between the leading men of Montenegro with prominent persons of Serbia and Croatia, people who developed Yugoslav idea, striving for the unity of Southern Slavs.

After the introduction of constitutionalism (1905/1906) in political life of Montenegro there was more public thinking and speaking on the need of creation of "Yugoslav union", as a condition for liberation of Serbs, Croats and Slovenians, and favourable frame for solving their national problems. In February 1914, National Assembly and the Government of Montenegro pass the Foreign Policy Programme, in which they strive for unity of the Serbs and the Croats, for work "on Yugoslav solidarity and union, by participation in all Yugoslav cultural events in harmony with our size and power". Montenegro entered the First World War, "holy war", as King Nikola named it in his Proclamation from August 1914, stressing that it has the objective to defend "the freedom of Serb nationality and Yugoslavianism".

Yugoslav idea in Montenegro was fully expressed in commitment of people to unite with Serbia and to create new Yugoslav states in 1918. In natural historic pacing and ripening of national movements on Yugoslav expanses, Yugoslav thought in Montenegro was expressed as a unique public consciousness, it was mainly manifested in expectations, hopes that also the Montenegrins will implement their interests, rights and wishes in most favourable manner. Historical ex-

perience, however, has shown that these expectations have not been achieved in many ways, but this does not mean that creation of Yugoslavia was a historic error which Montenegro accepted with excitement in delusion – as it is written nowadays about this great historic act, without relevant arguments and negative opinions are lightly given.

In final part of the report, the author pleads for scientific, reasonable discussion on issue if the creation of Yugoslavia in 1918 was a historic error or has this event been of epochal historic significance for all Yugoslav peoples. It is demanded the answers to be given also to the question: what causes – internal social–political and other, foreign political factors – influenced Yugoslavia since its establishment until present to be quaky, unstable state.

